

ქეთევან ნადირაძე

მარიამ ლორთქიფანიძე და ისტორიული მეცნიერება

ისტორია ზუსტი მეცნიერებაა, ის წყაროებს უნდა ეყრდნობოდეს
და პოლიტიკური შეხედულებებით არ უნდა იწერებოდეს
მარიამ ლორთქიფანიძე

ისტორიოგრაფიული ძიებების დროს აუცილებელ პირობას წარმოადგენს მეცნიერის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის, სამეცნიერო მემკვიდრეობის შესწავლა, რადგან ზოგადად მეცნიერების და კონკრეტულად ისტორიული მეცნიერების განვითარება, ისტორიული შემეცნების ხარისხი ვერ იქნება პიროვნების გარეშე პროცესი. ამ პროცესებში მონაწილეობენ გამოჩენილი მკვლევრები, რომლებიც, როგორც თავიანთი ეპოქის წარმომადგენლები, უფრო ადეკვატურად გადმოსცემენ ეპოქის იმ საზოგადოებრივ-კულტურულ სისტემას, რომელიც აყალიბებს კონკრეტული მკვლევრის შემოქმედებით პოტენციალს. ყოველი მნიშვნელოვანი ისტორიკოსის ცხოვრებისა და შემოქმედების შესწავლა ამავე დროს წარმოადგენს და განმარტავს ისტორიული მეცნიერების მაგისტრალური საკითხების განვითარებას. დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ სწორედ მეცნიერთა ამ კატეგორიას მიეკუთვნება აკადემიკოსი მარიამ ლორთქიფანიძე. შესაბამისად, მისი მოღვაწეობისა და შემოქმედების შესახებ ნებისმიერი ნააზრევი ყურადღებას იმსახურებს.¹ ვფიქრობთ, მკითხვე-

¹ თ. გომართელი. მეცნიერი, მოღვაწე, დედა. წგნ.: ცისფერი მედალიონები. თბ. 1996, გვ. 25-43; ნ. შოშიაშვილი, გ. ჯამბურია. ქართული ისტორიოგრაფიის თვალსაჩინო წარმომადგენელი, წგნ.: Dedication. ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი. რედ. ნ. ვაჩნაძე. თბ. 2001, გვ. 25-30; დ. კაციტაძე. მარიამ ლორთქიფანიძე, მეცნიერი, პედაგოგი, საზოგადო მოღვაწე. კრ.: მარიამ ლორთქიფანიძე – 85. მთ. რედ. ვალერი სილოგავა. თბ. 2007, გვ. 60-64; რ. მეტრეველი. ღვაწლმოსილი მეცნიერი, მოღვაწე: მარიამ ლორთქიფანიძეს 90 წელი შეუსრულდა. გაზ.: „საქართველოს რესპუბლიკა“. 2012. 28/VIII; მ. ჩხარტიშვილი. მარიამ ლორთქიფანიძის შემოქმედება: ისტორიული რეპრეზენტაციის სტილის თავისებურებანი, ისტორიული რეპრეზენტა-

ლისათვის აგრეთვე ინტერსმოკლებული არ უნდა იყოს მოწაფის თვალთ დანახული მეცნიერი.

ისტორიას, როგორც მეცნიერებას ბევრი ფუნქცია აკისრია. სწორედ ამ ფუნქციათა გათვალისწინებით ვეცდებით ვიმსჯელოთ მარიამ ლორთქიფანიძის სამეცნიერო მემკვიდრეობის შესახებ, რომლის წარმოჩენასაც ემსახურება წინამდებარე ნარკვევი.²

I – ისტორიულ მეცნიერებას აქვს მსოფლმხედველობითი დატვირთვა, რადგან იგი ქმნის დოკუმენტურ მოთხრობებს წარსულის მოვლენებზე. საზოგადოებრივ განვითარებაში ისტორიული ფაქტები ობიექტური რეალობაა. ფაქტოლოგიური მხარე წარმოადგენს ფუნდამენტს, რომელზეც დგას მეცნიერება საზოგადოების შესახებ. ისტორიული ფაქტების დადგენა მეცნიერულ კეთილსინდისიერებას, ფართო ცოდნასა და ნებისყოფას მოითხოვს. მოძიებული ფაქტების ანალიზის საფუძველზე კი ხდება წარსულის რეკონსტრუქცია. ეს ძალიან დიდი და შრომატევადი საქმეა. მით უფრო, როდესაც ისტორიკოსი მედიევსტიკაში მუშაობს. საყოველთაოდ ცნობილია, თუ რა დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ქართულ ისტორიოგრაფიაში შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიის შესწავლას, რომლის ფუძემდებელი აკადემიკოსი ივანე ჯავახიშვილია, ხოლო ამ საქმის გამგრძელებლები აკადემიკოსები – სიმონ ჯანაშია და ნიკო ბერძენიშვილი. შესაბამისად, გასაკვირი არ არის, რომ აკადემიკოს მარიამ ლორთქიფანიძის, სიმონ ჯანაშიას მოწაფის, სამეცნიერო მოღვაწეობის ძირი-

ცია: თეორიული მიმართულებანი და კონკრეტული კვლევები. აკადემიკოს მარიამ ლორთქიფანიძის დაბადების 90-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო კონფერენციის მასალები. თბ. 2014, გვ. 15-30 და სხვ.

² ბუნებრივია, როდესაც ისტორიის ფუნქციათა გათვალისწინებაზე ვსაუბრობთ, აქ უპირველესად პირობითობა იგულისხმება, რადგან უკანასკნელი თაობის ისტორიკოსების სამყარო საოცარი სისწრაფით ფართოვდება. შესაბამისად, მრავალფეროვანი და ურთიერთდაპირისპირებული დამოკიდებულება და შეხედულებები არსებობს ისტორიის დანიშნულების, შინაარსის, საკვლევი პრობლემების, ანალიზის, სინთეზისა თუ ზოგადად მეთოდების შესახებ. განსაკუთრებით ისტორიისადმი დამოკიდებულება შეიცვალა „აწლების სკოლის“ შემდეგ, როდესაც გაჩნდა ტერმინი „ახალი ისტორია“. ძირითადი აქცენტი გაკეთდა „ქვემოდან დანახული ისტორიის“ შესწავლაზე, რის გამოც ისტორიკოსები წარსულის შესახებ ახალ კითხვებს სვამენ, ირჩევენ ახალ საკვლევ პრობლემებს და ჩნდება მოთხოვნილება ახალი სახის წყაროების მოძიებისა და მრავალი სხვ. (მსჯელობა ისტორიული მეცნიერების პრობლემებზე იხ. წგნ.: „ისტორიის შესახებ“, შემდგენელ-რედაქტორი ქ. გურჩიანი. თბ. 2010), თუმცა ერთი მაინც მინდა აღვნიშნო: ისტორია რომ უპირველესად წარსულის შესწავლის ხელოვნებაა, ჯერჯერობით ეს არავის უარუყვია. ხოლო წარსულის შესწავლის აუცილებლობას რა ფუნქციას დავაკისრებთ და რა შინაარსს ჩავდებთ მასში, ეს უკვე, ვფიქრობ, თვითოეული ისტორიკოსის არჩევანზეა დამოკიდებული, რაც თავისთავად მეთოდოლოგიის არჩევასაც გულისხმობს. არჩევანის თავისუფლების დაცვა კი ყველა ჩვენთაგანის მოვალეობაც არის.

თადი სფეროა ქართული შუასაუკუნეები. თავის კვლევებში იგი ეხება შუასაუკუნეების საქართველოს თითქმის ყველა დარგს: პოლიტიკურ, სოციალურ, ეკონომიკურ თუ კულტურის ისტორიას, საქართველოს ურთიერთობას კავკასიის ხალხებთან, ბიზანტიასთან, არაბთა სახელმწიფოსთან და სხვა.³

ცნობილია, რომ საბჭოთა პერიოდის ისტორიოგრაფიაში ფეოდალიზმი გაიგივებულია შუა საუკუნეებთან. აღნიშნულ პერიოდში მიუხედავად იდეოლოგიური და მეთოდოლოგიური (მარქსისტულ-ლენინური) მონოპოლიის არსებობისა, ქართული ისტორიოგრაფია მნიშვნელოვან წარმატებებს აღწევს ქართული შუასაუკუნეების შესწავლის საქმეში. ყურადღება ექცევა საქართველოში ფეოდალიზმის გენეზისის პრობლემასა და ადრეფეოდალური ხანის შესწავლას: ძირითადად შეთანხმდნენ, რომ ფეოდალიზმი ჩვენში იმარჯვებს VI საუკუნიდან. ფეოდალური ურთიერთობების განვითარება ორგანულად დაუკავშირეს მონათმფლობელობის კრიზისს, რამაც განაპირობა ფეოდალური ურთიერთობების ჩასახვა და მისი განვითარება. ყურადღება მიექცა აღნიშნულ პერიოდში, მწარმოებელი საზოგადოების დაყმევებასა და ამავე საზოგადოებაში თავისუფალ მეთემეთა არსებობას, ფეოდალის მიერ მიწის მიტაცებას და შემდგომში ფეოდალური საკუთრების განვითარებას. კერძოდ, მიწის მსხვილი ფეოდალური საკუთრების ჩამოყალიბებას. დაიწყო კვლევა სოციალური ღიფერენციაციის საკითხებთან დაკავშირებით, არაბთა ბატონობის ხასიათის შესწავლა. ჩამოყალიბდა ადრეფეოდალური ხანის ძირითადი თავისებურებანი. წინ წამოიწია ის სოციალურ-ეკონომიკური საკითხები, რომელთაც საბოლოოდ განაპირობეს ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება. უფრო გაფართოვდა კვლევები: ფეოდალურ საზოგადოებაში არსებული იერარქიის, ფეოდალური ქალაქის ჩამოყალიბება-განვითარებისა და მიწის ფეოდალური საკუთრების წესის, პერიოდიზაციისა და სახელმწიფო მმართველობის სისტემის საკითხების ირგვლივ. იკვლევდნენ ფეოდალური ურთიერთობების ცალკეულ ეტაპებს და მრავალი სხვა.⁴

³ ქ. ნადირაძე. მეცნიერის შრომა. კრ.: მარიამ ლორთქიფანიძე – 85, გვ. 65.

⁴ იხ. ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. თხზულებანი. ტ. I. თბ. 1979; ტ. II. თბ. 1983; ტ. III. 1982; ს. ჯანაშია. შრომები. ტ. I. თბ. 1949; ტ. II. თბ. 1952; ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. თ. II. თბ. 1965, ტ. V. თბ. 1971; ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ერთიანი ფეოდალური სახელმწიფოს წარმოქმნა. დამხმარე სახელმძღვანელო. თბ. 1958; შ. მესხია. საისტორიო ძიებანი. ტ. II. თბ. 1983; გ. მელიქიშვილი. ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება და საქართველოში ფეოდალურ ურთიერთობათა განვითარების ზოგიერთი საკითხი. თბ. 1973 და მრავალი სხვ.

მ. ლორთქიფანიძემ ჯერ კიდევ ასპირანტურაში სწავლის დროს განსაზღვრა თავისი სამეცნიერო კვლევების სფერო: ქართული შუასაუკუნეები. როგორც თავად იგონებს, ბატონმა სიმონ ჯანაშიამ აუხსნა, „რომ საჭირო იყო საქართველოს სხვა ქვეყნებთან ურთიერთობის ისტორიის ფართოდ გაშუქება. მან თავადვე შემოგვთავაზა თემები. მე საქართველოსა და არაბთა სახალიფოს ურთიერთობის ისტორია ავირჩიე... მაშინვე გადაწყდა ჩემი საკანდიდატო დისერტაციის თემა, როგორც საწყისი მომავალი მუშაობისა: თბილისის საამირო (არაბთა მფლობელობის ხანა)“.⁵ სწორედ ამ მიზნით, ქნმა მარიკამ დაიწყო არაბული ენის შესწავლა ცნობილ მეცნიერთან, აკადემიკოს გიორგი წერეთელთან.

ნაშრომში ქართული, სომხური და არაბული წერილობითი წყაროების საფუძველზე (განსაკუთრებით გამოყენებულია არაბული წყაროები მისივე თარგმანით) შესწავლილია არაბთა ბატონობის შედეგად წარმოქმნილი პოლიტიკური ერთეულის – თბილისის საამიროს – ისტორია VIII-XI საუკუნეებში. აღნიშნულია, რომ „თბილისში ამირას დანიშვნას მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოჰყვა არაბთა მიერ დაპყრობილი ქართული ქვეყნის ცხოვრებაში. თბილისში საკუთარი მოხელის დანიშვნის ფაქტი უკვე არაბთა სიძლიერის მაუწყებელია.“ განსაზღვრულია საამიროს შექმნის პირობები, საზღვრები, მმართველობის ხასიათი, თბილისის ამირას პოლიტიკური ურთიერთობები არაბთა სახალიფოსთან, დანარჩენ ქართულ სამეფო-სამთავროებთან და საქართველოს ცენტრალურ ხელისუფლებასთან. დადგენილია ამირათა სამი დინასტიის: შუბიანთა, შაიბანიანთა და ჯაფარიანთა მმართველობა, შედგენილია ამირების გენეალოგიური ნუსხა. მიუხედავად ნიკო ბერძენიშვილის რეკომენდაციისა, საკანდიდატო დისერტაცია (დაიცვა 1948 წელს) მან თავის დროზე წიგნად ვერ გამოსცა, მაგრამ სტატიების სახით გარკვეული ნაწილი პერიოდულ გამოცემებში დაიბეჭდა, ხოლო დიდი ნაწილი მის სადოქტორო დისერტაციაში შევიდა, რომელიც 1963 წელს დაიცვა, სათაურით „ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური (IX-X სს.) გაერთიანება“.⁶

⁵ იხ. საქართველოს დიდი ქალბატონი მარიამ ლორთქიფანიძე. შემდგენელი ლ. მელიქიშვილი. თბ. 2013, გვ. 37.

⁶ დისერტაცია იმავე წელს წიგნად დაისტამბა. იხ. მ. ლორთქიფანიძე, ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური (IX-X სს.) გაერთიანება. თბ. 1963, ქვეთავი – თბილისის საამირო. გვ. 227-237. ნაშრომი, ასევე, შევიდა საქართველოს ისტორიის ნარკვევების რვატომეულში (ტ. II. თბ. 1973, გვ. 489-506).

სწორედ ზემოთ აღნიშნული საკანდიდატო დისერტაციის მცირე ნაწილია ჩვენ მიერ განსახილველი სტატია, რომელიც ნიმუშად გვინდა წარმოვადგინოთ, თუ როგორ იკვლევს ავტორი თვითოეულ საკითხს მიზნის მისაღწევად. სტატიაში შესწავლილია VIII-XIV საუკუნეების ქართულ საისტორიო წყაროებში დამოწმებული ქალაქის მოხელეთა არაბული სახელწოდებანი: ამირა, შურტა, მუჰთასიბი, ამიდი, რეისი, მუშრიბი.⁷ როგორც ცნობილია, საქართველოს საქალაქო წყობილებაში არაბული სახელწოდების ინსტიტუტების შემოსვლის სხვადასხვა გზები არსებობდა; პირველი და უმთავრესი გზა – არაბთა მფლობელობა საქართველოში და თბილისის საამირო, მეორე – საქართველოს ურთიერთობა აღმოსავლეთის მუსლიმურ ქვეყნებთან. როგორც მკვლევარი თავად აღნიშნავს, მისი მიზანია, გაარკვიოს, თუ რა გზით შემოდის და რა თავისებურ (არაბულისგან განსხვავებული) სახეს იღებს ეს სახელწოდებები ინსტიტუტები ქართულ სინამდვილეში.⁸

ქართულ წერილობით წყაროებსა და სიგელ-გუჯრებში მოძიებულ ინფორმაციაზე დაყრდნობით, ივ. ჯავახიშვილის ნაშრომთა, როგორც გათვალისწინებით, ასევე, განსხვავებული მიდგომით, არაბულ სამყაროში ამ მოხელეთა ფუნქციების განხილვისა და ანალოგიის გამოყენებით, მკვლევარი განსაზღვრავს ამ ინსტიტუტების ქართულ შინაარსს. ასევე, მიდის დასკვნამდე: ქალაქის მოხელეთა არაბული სახელწოდების ზემოთ დასახელებული ინსტიტუტები ამირასა და შურტას გამოკლებით ჩვენში თბილისის საამიროს გზით შემოდის, რადგან ისინი ქართულ საბუთებში მხოლოდ თბილისის შემოერთების შემდეგ ჩნდებიან.

მკვლევარი მიიჩნევს: არაბული სახელმწიფოს შურტას ფუნქციებიდან (სახალიფოს კარზე საჰიბ აშ-შურატი ადმინისტრაციულ თანამდებობას წარმოადგენდა, რომლის უფლება-მოვალეობაში შედიოდა სასახლის გვარდიის სურსათ-სანოვავით მომარაგება და შენახვა; შემდეგ მისი შინაარსი დაემცრო და საქალაქო წყობილებაში საპოლიციო ფუნქციებით შემოიფარგლა; ბოლოს კი ქალაქში წესრიგისა და საზოგადოებრივი უშიშროების დაცვა დაევალა) ქარ-

⁷ ამ ინსტიტუტების ნაწილი (ამირა, შურტა, მუშრიბი) თავდაპირველად განხილული აქვს ივ. ჯავახიშვილს: საქართველოს ეკონომიკური ისტორია, 1907; ქართული სამართლის ისტორია, წგ. II; ქალაქები, საქალაქო წესწყობილება და ცხოვრების ვითარება საქართველოში XVII-XVIII სს., „პრომეთე“, 1918.

⁸ მ. ლორთქიფანიძე. ქალაქის მოხელეთა საკითხისათვის ფეოდალურ საქართველოში (არაბული სახელწოდების მოხელენი). „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“ (მსკი). ნაკვ. 30. თბ. 1954, გვ. 143.

თულ სამოხელეო წყობილებაში დამკვიდრებულმა შურტამ, რომელიც ქართულ საბუთებში XI ს-დან იხსენიება, გადასახადის ამკრევის მოხელის და გარკვეულ რელიგიურ სფეროში სურსათის მომმარაგებლის დანიშნულება შეიძინა.⁹

პირველად მ. ლორთქიფანიძემ მიაქცია ყურადღება და შეისწავლა ქართულ საბუთებში მითითებული საქალაქო ინსტიტუტები: მუჰთასიბი, ამიდი და რეისი. მისი შეხედულებით: მუჰთასიბი (აღმოსავლეთის ქალაქში ევალეზოდა თვალყურის დევნება და პასუხისმგებლობა ქალაქში შემოტანილ საქონელზე, ბაზრის წესრიგზე, ქუჩების კეთილმოწყობაზე, რელიგიურ და საყოფაცხოვრებო წესების დაცვაზე), ქართული საბუთების მიხედვით, ქალაქის მოხელეს წარმოადგენს, რომელიც მხოლოდ თბილისის სინამდვილეში არსებობს. ქალაქის ბაზრის მეთვალყურეობა სწორედ მისი მოვალეობა უნდა ყოფილიყო. ამიდის ფუნქციების დასადგენად ქართულ საბუთებში ინფორმაცია არ მოიპოვება. აღმოსავლურ წყაროებში კი იგი სამდივანმწიგნობრო საქმიანობას უკავშირდება და სახელმწიფო საბუთების შედგენით უნდა ყოფილიყო დაკავებული. შესაბამისად, თბილისის შემოერთების შემდეგ იგივე ფუნქცია დარჩა. რეისი პასუხისმგებელი იყო ქალაქის ცხოვრების სხვადასხვა დარგზე ხელმწიფის წინაშე. მაგ., ის აკონტროლებდა ქალაქის მოსახლეობაზე დაკისრებული გადასახადების აკრეფას, რათა იგი მთლიანად ხაზინას ჩაბარებოდა. შესაძლებელია თბილისის შემოერთების შემდეგ, რეისი თბილისის ქართული მოსახლეობის ზედაფენის წარმომადგენელია ქართული ხელისუფლების კარზე. საყურადღებოა ის, რომ არცერთი ეს მოხელე, თბილისის გარდა, სხვაგან არ გვხვდება და მალევე ქრება ქართულ წყაროებში.¹⁰

ქართულ სინამდვილეში მუშრების (აღმოსავლეთის ქალაქში ევალეზო: კარის შესანახად განკუთვნილი თანხის კონტროლი და ჯაშუშობა) მოვალეობას წარმოადგენდა ქალაქის საბაჟოში შემოსული საქონლის, სასახლის ქონების, კარის შესანახი ქონების აღწერა.¹¹

⁹ მ. ლორთქიფანიძე. ქალაქის მოხელეთა საკითხისათვის ფეოდალურ საქართველოში (არაბული სახელწოდების მოხელენი), გვ. 148; ივ. ჯავახიშვილის განსხვავებული განმარტებით მას ეკისრა ქალაქში წესრიგის დაცვა და, საგარეოდ, ბაზრისა და ბაჟის ზედამხედველობა. ივ. ჯავახიშვილი ენციკლოპედიური ლექსიკონი. თბ. 2002, გვ. 709.

¹⁰ მ. ლორთქიფანიძე. ქალაქის მოხელეთა საკითხისათვის ფეოდალურ საქართველოში, გვ. 148-154.

¹¹ მ. ლორთქიფანიძის ვარაუდით, სწორედ იგივე დანიშნულება უნდა ჰქონოდა მუშრებს აღმოსავლურ სამყაროში, ხოლო მისთვის ჯაშუშის როლის დაკისრება კი მეორეხარისხოვანი მოვლენაა და უფრო გვიანდელიც (მ. ლორთქიფანიძე. ქალაქის მოხელეთა საკითხისათვის ფეოდალურ საქართველოში (არაბული სახელწოდების მოხელენი), გვ. 155). ძირითადად, იგივე შე-

კვლევის შედეგად მ. ლორთქიფანიძე საინტერესო მოსაზრებას გამოთქვამს: ქართულ სივრცეში არაბული სახელწოდების სამოხელეო ინსტიტუტების არსებობა, რომელიც, ძირითადად, თბილისშია დაფიქსირებული, არ უნდა ნიშნავდეს საქართველოს ქალაქების შინაგანი წყობილების მსგავსებას აღმოსავლეთის საქალაქო წყობილებასთან. სავარაუდოდ, ეს სამოხელეო ინსტიტუტები თბილისიდან საქართველოს სხვა ქალაქებში არ გადასულა და თბილისშიც მისი შემოერთების შემდეგ (1122წ.) დიდხანს ვერ შერჩა. მათ ჯერ შინაარსი შეიცვალეს ქართულ სინამდვილეში, ხოლო შემდეგ საერთოდ გაქრნენ და ადგილი ქართულ სამოხელეო ინსტიტუტებს დაუთმეს. თვით თბილისში მათი არსებობა მოკლე დროის განმავლობაში აქ მუსლიმური მოსახლეობის არსებობით უნდა ყოფილიყო განპირობებული.¹²

რაც შეეხება ამირას (არაბულად მბრძანებელი, მეთაური, მმართველი), როგორც ცნობილია, ეს სამოხელეო ინსტიტუტი აღმოსავლეთ საქართველოში VIII საუკუნიდან გვხვდება. ამ დროისათვის ამირებად მხოლოდ არაბი ხელისუფალნი არიან. XI საუკუნიდან ქართულ წყაროებში ამირა უკვე ქართველ ხელისუფალსაც ეწოდება. როგორც მ. ლორთქიფანიძე მიუთითებს: მართალია, თბილისისა და ქართლის ამირას ხელისუფლება თბილისის მუსლიმი ამირას მაგალითით არის განპირობებული, მაგრამ თუ თბილისის არაბი ამირა არის ციხის ჯარის უფროსიც და ქვეყნის ადმინისტრაციული მმართველიც, ქართველი თბილისის ამირა შემდგომი ხანის მოურავის უფლებითაა აღჭურვილი.¹³ შესაბამისად, მას გამგებლის ფუნქცია აკისრია. ე.ი. XI საუკუნიდან ამირა მხოლოდ სახელს ატარებს არაბულს, ხოლო შინაარსით ის ქართული ინსტიტუტია, დაასკვნის იგი.¹⁴

ხელულებისანი არიან მუშრების ფუნქციების განსაზღვრისას ივ. ჯავახიშვილი და ვ. გაბაშვილი. იხ. ივ. ჯავახიშვილი ენციკლოპედიური ლექსიკონი, გვ. 480; ვ. გაბაშვილი. ქართლის სამეფოს სახელმწიფო წესწყობილება დასტურლამალის მიხედვით (საკანდიდატო დისერტაცია). თბ. 1942.

¹² მ. ლორთქიფანიძე. ქალაქის მოხელეთა საკითხისათვის ფეოდალურ საქართველოში (არაბული სახელწოდების მოხელენი), გვ. 156; ვფიქრობ, მ. ლორთქიფანიძის აღნიშნული მოსაზრების გაშლა და უფრო მეტი საბუთიანობის მოძიება გასცემს პასუხს კითხვაზე, რომელიც დღესაც არსებობს, რამდენად იყო თბილისი თავისი შინაარსით აღმოსავლური ყაიდის ქალაქი.

¹³ ამირას ინსტიტუტის ამგვარი გააზრება პირველად ივ. ჯავახიშვილმა მოგვცა. იხ. ივ. ჯავახიშვილი. ქალაქები, საქალაქო წესწყობილება და ცხოვრების ვითარება საქართველოში XVII-XVIII სს., „პრომეთე“. I. 1918.

¹⁴ მ. ლორთქიფანიძე. ქალაქის მოხელეთა საკითხისათვის ფეოდალურ საქართველოში (არაბული სახელწოდების მოხელენი), გვ. 145.

მ. ლორთქიფანიძემ საგანგებო წერილები მიუძღვნა ამიერკავკასიის ხალხების ბრძოლას (ქართველები, სომხები, ალბანელები) არაბთა ბატონობის წინააღმდეგ და არაბთა მფლობელობის ხასიათის გარკვევას საქართველოში. ქართული, სომხური და არაბული წყაროების საფუძველზე, სომხური და ქართული ისტორიოგრაფიული ნაშრომების გათვალისწინებით და კრიტიკული მიდგომით იგი მიიჩნევს: სომხეთისგან (ასევე, ალბანეთისგან – ქ. ნ.) განსხვავებით, სადაც მიწა, მინდვრები, ტყეები, საძოვრები სახალიფოს საკუთრებად გამოცხადდა, სომეხ ნახარარებს მემკვიდრეობითი უფლება ჩამოერთვათ და ამ უფლებას ამიერიდან ხალიფა გასცემდა, საქართველოში (მიუხედავად იმისა, რომ თბილისის საამიროში, სავარაუდოდ, თავიდანვე უნდა შექმნილიყო ამირას განკარგულებაში მყოფი მიწების ფონდი და ვაკევი – მაჰმადიანური სალოცავების კუთვნილი მიწები) არაბთა „მფლობელობის“ დამყარების შედეგად არ გაუქმებულა არსებული ადგილობრივი მიწისმფლობელობა და მასთან დაკავშირებული საგადასახადო სისტემა. უფრო მეტიც, დასავლეთ საქართველოში მიუხედავად მურვან ყრუს ლაშქრობისა, ეს მხარე არაბთა „მფლობელობის“ მიღმა დარჩა. სავარაუდოდ, არაბებმა საქართველოშიც იგივე მოინდომეს, რაც სომხეთსა და ალბანეთში. სწორედ არაბთა ეს პოლიტიკა გახდა ამ ქვეყნების ერთმანეთთან მოკავშირეობისა და სასტიკი ბრძოლის საფუძველი მათ წინააღმდეგ. საქართველოში პერმანენტულმა აჯანყებებმა და სახალიფოს დასუსტებამ ქართული მიწების თანდათანობითი განთავისუფლება მოიტანა, რასაც მკვლევარი ქართული სამეფო-სამთავროების ჩამოყალიბებას უკავშირებს.¹⁵

მკვლევრის მიხანი, დაადგინოს არაბ-ქართველთა ურთიერთობის ფორმისა და მფლობელობის ხასიათი, საკმაოდ გართულებულია, რადგან წყაროთა მონაცემები მწირია და ცალმხრივობით გამოირჩევა. განსაკუთრებით ეს ეხება პირველ პერიოდს. ამიტომაც იგი განსაკუთრებული მსჯელობის საგნად ხდის არაბი სარდლის ჰაბიბ იბნ-მასლამას მიერ გაცემული „დაცვის სიგელის“ შინაარსს, რომლის მიხედვითაც არკვევს, თუ რომელ ქართულ ტერიტორიებზე ვრცელდებოდა არაბთა გავლენა და რა საგადასახადო სისტემით სარგებლობდნენ ისინი.¹⁶

¹⁵ მ. ლორთქიფანიძე. სომეხი და ქართველი ხალხის ბრძოლა არაბთა ბატონობის წინააღმდეგ. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. IV. ნაკვ. I. თბ. 1958, გვ. 29-43.

¹⁶ „დაცვის სიგელი“, როგორც არაბთა და ქართველთა ურთიერთობის ამსახველი დოკუმენტი და მნიშვნელოვანი წყარო ამ ხანის საქართველოს ისტორიისათვის, დიდი ხანია მსჯელობის საგანს წარმოადგენს ქართულ ისტორიოგრაფიაში და, შესაბამისად, განსხვავებული შეხედულებები არსებობს იმის თაობაზე, თუ ვის მიეცა პირველად: მთლიანად აღმოსავლეთ საქართვე-

ჩემი აზრით, მ. ლორთქიფანიძე, შესასწავლი საკითხის შესახებ წყაროთა სიმწირის პირობებში, საკმაოდ საინტერესო მოსაზრებას გამოთქვამს, ბუნებრივია, კონკრეტულ ვითარებასთან კავშირში: „...ასეთ დროს სახალიფო-საქართველოს ურთიერთობის ხასიათის გარკვევისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება, საერთოდ, სახალიფოს პოლიტიკის გათვალისწინებას დაპყრობილი ხალხების მიმართ“. სწორედ ამიტომ მკვლევარი ფართოდ იხილავს ზოგადად არაბთა ბატონობისათვის დამახასიათებელ ნიშნებს მათ მიერ დაპყრობილ ქვეყნებში და პარალელებს ავლებს ქართულ სინამდვილესთან.

საბოლოოდ, მ. ლორთქიფანიძე მიდის დასკვნამდე: VIII საუკუნის 30-იანი წლებიდან IX საუკუნის შუახანებამდე თბილისის საამირო არსებობდა, როგორც ბაღდადის სახალიფოს ერთ-ერთი პროვინციული ოლქი. ამ დროის განმავლობაში ბაღდადის ხალიფას ხელისუფლება საქართველოზე ამირას მეშვეობით ხორციელდებოდა. IX საუკუნის მეორე ნახევრიდან არაბ-ქართველთა ურთიერთობის ხასიათი საგრძნობლად იცვლება. თბილისის საამირო ამიერიდან სახალიფოსაგან დამოუკიდებელ პოლიტიკურ ერთეულს წარმოადგენს. IX საუკუნეში თბილისის ამირას ხელისუფლებას უკვე შიდა ქართლიც გამოეყო და საამირო ქალაქ თბილისითა და ქვემო ქართლით შემოიფარგლა. ამიერიდან უკვე აღარ შეიძლება საუბარი საქართველოში არაბთა მფლობელობაზე. თბილისის საამირო ფაქტობრივად ადგილობრივი ფეოდალური სამთავროა, მსგავსი სხვა, ამ დროისათვის წარმოქმნილი ქართული სამთავროებისა (ტაო-კლარჯეთი, ეგრის-აფხაზეთი, კახეთ-ჰერეთი – ქ. ნ.), მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ ხელისუფლება აქ მაჰმადიანი ამირების ხელშია. ამიერიდან თბილისის საამირო ებმება იმ ხანგრძლივ ბრძოლაში, რომელიც ფეოდალური საქართველოს გაერთიანებისათვის წარმოებს.¹⁷

განსაკუთრებულად საინტერესო და მნიშვნელოვანი თემაა ქართულ ისტორიოგრაფიაში ფეოდალური საქართველოს გაერთიანების საკითხი. სწორედ

ლოს მოსახლეობას, საკუთრივ ქართლის მცხოვრებლებს, თუ ქ. თბილისის. იხ. ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. წ. II. თბ. 1948, გვ. 70-72; ს. ჯანაშია, არაბთა საქართველოში. შრომები. ტ. II. თბ. 1952, გვ. 364; ე. სიხარულიძე. არაბეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები. ტ. 73. თბ. 1959, გვ. 167-184; მ. ლორთქიფანიძე. ჰაბიბ იბნ-მასლამას „დაცვის სიგელი“. მსკი. ნაკვ. 29. თბ. 1951, გვ. 61-65 (მ. ლორთქიფანიძეს საკმაოდ მყარი არგუმენტების გათვალისწინებით, სიგელი ქართლის მოსახლეობისათვის გაცემულ დოკუმენტად მიაჩნია) და ა.შ.

¹⁷ მ. ლორთქიფანიძე. არაბთა მფლობელობის ხასიათი საქართველოში. მსკი. ნაკვ. 34. თბ. 1963, გვ. 71-95.

აქედან იწყება ჩვენი სახელმწიფოს არსებობა პოლიტიკური სახელწოდებით – საქართველო. ბუნებრივია, ეს საკითხი მ. ლორთქიფანიძის ინტერესის მიღმა ვერ დარჩებოდა, თუნდაც მისი სამეცნიერო საქმიანობიდან გამოდინარე.

მკვლევარი თავის მორიგ ნაშრომში აღნიშნავს: „ფეოდალური საქართველოს გაერთიანებასა და ცენტრალიზებული სახელმწიფოს შექმნას თავისი გარკვეული საფუძველი აქვს. ამ წერილის მიზანია საკითხის დასმის სახით წარმოაჩინოს ის წანამძღვრები, რომელთაც ფეოდალური საქართველო გაერთიანებამდე მიიყვანეს“.¹⁸

მ. ლორთქიფანიძის შეხედულებით ქვეყნის გაერთიანების საფუძველი, პირველ რიგში, მის ეკონომიკურ ვითარებაშია საძიებელი. შესაბამისად, იგი ვრცლად განიხილავს VIII-XII საუკუნეების განმავლობაში სამიწათმოქმედოდ გამოყენებული ფართობის გაზრდის, დაუძუშავებელი მიწების ათვისების, ახალი დასახლებების წარმოშობის საკითხებს; სამეურნეო, საამშენებლო და სხვა სახელოსნო ტექნიკის გაუმჯობესებისა და სარწყავი სისტემების გავრცელების გამოწვევ მიზეზებს. ფაქტოლოგიურ მასალაზე დაყრდნობით (ბასილი ზარზმელის, გიორგი მერჩულის, სუმბატ დავითის ძის და სხვათა მონაცემების, ეთნოგრაფიული მასალის გათვალისწინებით) ისტორიულ სივრცეში აღადგენს იმდროინდელი საქართველოს სამეურნეო და სახელოსნო ცხოვრების სურათს. იგი მნიშვნელოვან ფუნქციას ანიჭებს ქალაქების როლს ქვეყნის ერთიანობისა და ეკონომიკური წინსვლის პროცესში. როგორც თავად აღნიშნავს, ვაჭრობის გარეშე ფეოდალის მეურნეობა თანდათან უმიზნო ხდებოდა, და სწორედ ამიტომ, რომ საქართველოში, ისევე როგორც ევროპის ქვეყნებში, ფეოდალიზმის ეპოქაში ქალაქების წარმოშობა და საქალაქო ცხოვრების გაცხოველება, სწორედ ქვეყნის საბოლოო ფეოდალიზაციის ხანას ემთხვევა.

მკვლევარს საქართველოს გაერთიანება და ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქიის შექმნა ორ მთავარ ეტაპად ესახება.¹⁹ მისი აზრით, რადგან პირველი ეტაპი ქართული მიწების დიდი ნაწილის პოლიტიკური გაერ-

¹⁸ მ. ლორთქიფანიძე. ფეოდალური საქართველოს გაერთიანების საკითხისათვის. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. I. თბ. 1955, გვ. 431.

¹⁹ იგი წერს: „ერთი მხარეა ძირითადი ქართული მიწების გაერთიანება ერთი მეფის ხელქვეით და საფუძვლის ჩაყრა „საქართველოსთვის“, როგორც ერთიანი სახელმწიფოსთვის (ბაგრატ III), მეორე მხარეა „საქართველოს“ გარეთ დარჩენილი ქართული მიწების შემდგომი შემოერთება და სახელმწიფოებრივი ცენტრალიზაცია, რაც ბაგრატ III-დან მოყოლებული დავით აღმაშენებლის ხანაში სრულდება“. იხ. მ. ლორთქიფანიძე. ფეოდალური საქართველოს გაერთიანების საკითხისათვის, გვ. 431.

თიანებით სრულდება და პოლიტიკური წინ უსწრებს ეკონომიკურ გაერთიანებას, ამ პერიოდისათვის საქართველოში ქალაქები არ წარმოადგენენ გადამწყვეტ ძალას. ხოლო გაერთიანების შემდეგ იქმნება რა ხელსაყრელი პირობები შემდგომი ეკონომიკური წინსვლისა და, კერძოდ, საქალაქო ცხოვრების დაწინაურებისათვის, იზრდება ქალაქების მნიშვნელობა ქვეყნის ცხოვრებაში. ქალაქები და მათი მოქალაქეები ცენტრალური ხელისუფლების ერთ-ერთ მთავარ დასაყრდენ ძალად იქცევიან. მისივე აღნიშვნით, თითქოს ამ აზრის სისწორეს ეჭვქვეშ აყენებს თბილისის ბრძოლა დავით აღმაშენებლის წინააღმდეგ, თუმცა ამ მოვლენას თავისი ახსნა გააჩნია, რაც უპირველესად ამ ქალაქის დამოუკიდებლობითა და თვითმართველობით აიხსნება. ამ კერძო შემთხვევის განზოგადება არ შეიძლება, წერს იგი, რაც სავსებით მისაღები განმარტებაა.²⁰

ავტორი, ასევე, სამართლიანად აღნიშნავს, რომ საქართველოს გაერთიანების ერთადერთ განმსაზღვრელ ფაქტორად ეკონომიკა ვერ დასახელდება. გაერთიანების ერთ-ერთი მიზეზი საგარეო ვითარებაშია საძიებელი. საგარეო საშიშროების ფაქტორი, უცხოელ დამპყრობთაგან თავდაცვის აუცილებლობა აჩქარებს აღნიშნულ პროცესს, რომელიც თავდაპირველად ქვეყნის ცალკეულ კუთხეებში იწყება. თუმცა გასათვალისწინებელია ერთიც: „მხოლოდ მტრის წინაშე შიში ქვეყანას ვერ გააერთიანებს. საქართველოს ადრეც და გვიანაც ბევრი მტერი ჰყოლია, მაგრამ ამან ის ვერ გააერთიანა, რადგან საამისოდ სხვა პირობები არ იყო ხელსაყრელი“.²¹

მკვლევარი განსაკუთრებულ როლს ქვეყნის ერთიანობის პროცესში ეკლესიას ანიჭებს. იგი წერს: აღსანიშნავია, რომ საქართველოს პოლიტიკურ გაერთიანებას საეკლესიო ერთობა უსწრებდა წინ. ეს საეკლესიო ერთობა მწერლობაშიც პოვებს ანარეკლს. ქართული ეკლესია ცენტრალური ხელისუფლების მომხრეა, რადგან მასში საკუთარი სიძლიერის დასაყრდენს ხედავს. განსაკუთრებული როლი ამ საქმეში მელქისედეკ კათალიკოსს ენიჭება (ბაგრატ III და ბაგრატ IV თანამედროვე – ქ. ნ.).²²

საყურადღებოა მ. ლორთქიფანიძის საკმაოდ ფრთხილი განაცხადი საქართველოს გაერთიანების საქმეში ეროვნული თვითშეგნების როლის შესახებ. მისი ნააზრევია (და არა მხოლოდ მისი) დაახლოებით ასე გამოიყურება: გაერთიანებული ქვეყნის მთელ ტერიტორიაზე წირვა-ლოცვა აღევლინება

²⁰ მ. ლორთქიფანიძე. ფეოდალური საქართველოს გაერთიანების საკითხისათვის, გვ. 432-440.

²¹ მ. ლორთქიფანიძე. ფეოდალური საქართველოს გაერთიანების საკითხისათვის, გვ. 444.

²² მ. ლორთქიფანიძე. ფეოდალური საქართველოს გაერთიანების საკითხისათვის, გვ. 449.

ქართულ ენაზე, სახელმწიფო ენა არის ქართული, დამწერლობა ქართული, კულტურის ენა ქართული და ამ ქვეყანას საქართველო ჰქვია. ისმის კითხვა, ამ კომპონენტების არსებობის შემთხვევაში შესაძლებელია თუ არა ეროვნულ თვითშეგნებაზე საუბარი? ვფიქრობ, შესაძლებელია. ბუნებრივია, ქ-ნი მარიკაც იმავეს ფიქრობს, მაგარამ არჩევს, ამ საკითხის აქტუალიზაცია არ მოახდინოს. საყოველთაოდ ცნობილია, მარქსისტულ-ლენინური იდეოლოგიის მამების დამოკიდებულება ერებისა თუ ნაციონალური სახელმწიფოების და, შესაბამისად, ეროვნული თვითშეგნების ჩამოყალიბების პროცესთან დაკავშირებით, რომელსაც ფეოდალიზმის რღვევას და კაპიტალიზმის წარმოშობას უკავშირებენ. გასათვალისწინებელია ის, რომ ნაშრომი 1955 წელს დაიბეჭდა.²³

ფეოდალური საქართველოს გაერთიანების წანამძღვრების დადგენასთან დაკავშირებით მკვლევარი მიწისმფლობელობის ფორმების საკითხის განხილვითაც ინტერესდება. მას კონკრეტულად აინტერესებს მიწისმფლობელობის ის ფორმა, რომელიც ხელს უწყობს სახელმწიფო ხელისუფლების ცენტრალიზაციასა და, შესაბამისად, ფეოდალური საქართველოს გაერთიანებას. განიხილავს „სამამულო“ და „საკარგავის“, „წყალობა“ და „შეწყალების“, გლეხის „ფუძისა“ და „კომლის“ ურთიერთმიმართების საკითხს. მან თვალი გაადევნა მიწის საკუთრების ისეთი ფორმის არსებობასა და მის ევოლუციას, როგორიცაა „აგარა“ და გამოთქვა მოსაზრება, რომ ქართულმა „აგარაჰმა“ განვითარების ისეთივე გზა განვლო, როგორიც ევროპულმა „ალოდმა“.²⁴

სწორედ ზემოთ წარმოდგენილი ხანგრძლივი შრომის საბოლოო შედეგია, მ. ლორთქიფანიძის ჩვენ მიერ უკვე ნახსენები მონოგრაფია „ფეოდალუ-

²³ აღნიშნულ საკითხს მკვლევარი კვლავ უბრუნდება გარკვეული დროის შემდეგ. იგი წერს: ქართველთა ერთიანობის თეორიას საფუძვლად უდევს ქართველთა ეთნიკურ-ეროვნული ერთობის თვითშეგნება, რომელიც ძვ. წ. მეორე ათასწლეულიდან ყალიბდებოდა და ქართლის (იბერიის) სამეფოს შექმნის დროს (ფარნავაზის ხანა, ძვ. წ. IV-III სს.) გამოიკვეთა. ამ თვითშეგნების განმტკიცების მნიშვნელობა უკავშირდება V საუკუნის მეორე ნახევარში ვახტანგ გორგასლის მოღვაწეობის ხანას. აღრეშუასაუკუნოვან საქართველოში, მიუხედავად მისი პოლიტიკური დაშლილობისა, მყარი იყო ქართული ქვეყნების ერთიანობის შეგნება. ქართული ქვეყნების ერთიანობის კონცეფცია, ჩამოყალიბებული სახით, ლეონტი მროველის ავტორობით ცნობილ ე. წ. „მეფეთა ცხოვრებაშია“ წარმოდგენილი, რომელიც ფაქტობრივად დადასტურებულია XI ს. ანონიმი ავტორის „მატიანე ქართლისას“ თხზულებაში. ეს კონცეფცია, რომ ბევრად აღრეა შემუშავებული, ვიდრე საქართველო პოლიტიკურად გაერთიანდებოდა, ამასვე ადასტურებს „მოქცევაი ქართლისაის“ ქრონიკა (იხ. მ. ლორთქიფანიძე. პოლიტიკური თეორია სამეფო ხელისუფლების იდეოლოგიის შესახებ. ქართული დიპლომატია. წელიწადი. №8. მთ. რედ. რ. მეტრეველი. თბ. 1999, გვ. 41).

²⁴ მ. ლორთქიფანიძე. მიწისმფლობელობის საკითხისათვის IX-X სს. საქართველოში. მსკი. ნაკვ. 34. თბ. 1962, გვ. 3-23.

რი საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება“. სადაც განსკუთრებული ადგილი ეთმობა ცალკეული სამეფო-სამთავროების შესწავლას. ამ აუცილებლობამდე მკვლევარი გარკვეულმა შეხედულებამ მიიყვანა, რომლის მიხედვითაც: ფეოდალური ქვეყნების გაერთიანებისა და ერთიანი ცენტრალიზებული ფეოდალური მონარქიების შექმნის პროცესი, მსოფლიო ისტორიული მასშტაბით, მართალია, ძირითად ხაზებში საერთო მოვლენებით ხასიათდება, მაგრამ ყველა ქვეყანას თავისი საკუთარი თავისებურებები გააჩნია: ერთ-ერთ თავისებურებას ქართულ სინამდვილეში წარმოადგენს ის, რომ თუ აღმოსავლეთ და დასავლეთ ევროპის ქვეყნების დიდ უმრავლესობაში ქვეყნის დანაწევრებული ნაწილების გაერთიანება ერთი ცენტრის გარშემო ხდება და გარეშე მტრის წინააღმდეგ ბრძოლასაც მეტ-ნაკლებად პოლიტიკური ცენტრი ხელმძღვანელობს, ქართველი ხალხის ბრძოლა არაბი და ბიზანტიელი დამპყრობლების წინააღმდეგ პერიფერიებიდან იწყება. სწორედ ამავე პერიფერიებიდან იწყება დამოუკიდებელი სამეფო-სამთავროების ჩამოყალიბებისა და საქართველოს გაერთიანებისათვის ბრძოლის პროცესი. უკვე ჩამოყალიბებული სამეფო-სამთავროები აწარმოებენ ბრძოლას ქვეყნის ცენტრალური რაიონისათვის („ქართლსა ზედა“ – ქ. ნ.) და მთელი ქვეყნის მასშტაბით „მეფის“ ხელისუფლებაც (სათავეში ბაგრატ III ბაგრატიონით – ქ. ნ.) ძირითადი რაიონების გაერთიანების შემდეგ იქმნება.²⁵ შესაბამისად, დგება საკითხი ქართული სამეფო-სამთავროების უფრო ფართოდ შესწავლისა, ვიდრე ეს იმდროინდელ ქართულ ისტორიოგრაფიაში იყო წარმოდგენილი.²⁶

საისტორიო წყაროებზე დაყრდნობით და ისტორიოგრაფიაში არსებული შეხედულებების გათვალისწინებით მონოგრაფიაში განსაზღვრულია თვითოეული სამეფო-სამთავროს (კახეთ-ჰერეთი, ტაო-კლარჯეთი, ეგრის-აფხაზეთი) საზღვრებისა და ცენტრების მონაცვლეობა საუკუნეების მიხედვით, მმართველობის ხასიათი, მმართველი დინასტიები; პოლიტიკა, ეკონომიკა, სოციალური მდგომარეობა, პოლიტიკურ-ეკონომიკური ურთიერთობა – არაბთა საზღიფოსთან, ბიზანტიის იმპერიასთან, ადგილობრივ ცენტრალურ ხელისუფლე-

²⁵ მ. ლორთქიფანიძე. ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება, გვ. 136.

²⁶ იხ. ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. თხზულებანი. ტ. II, თბ. 1983; ს. ჯანაშია. ბრძოლა საქართველოს გაერთიანებისათვის. შრომები. ტ. V. თბ. 1987, გვ. 123-126, 131-135; ნ. ბერძენიშვილი. აღმოსავლეთ კახეთის წარსულიდან. მიმოხილველი. ტ. III. თბ. 1953; გვ. 67-86 (თუმცა ამ სტატიაშია ძირითადი აქცენტი XI-XVIII სს. პოლიტიკურ ისტორიაზეა გაკეთებული); საქართველოს ისტორია. დამხმარე სახელმძღვანელო. ავტორები: ნ. ბერძენიშვილი, ვ. ღუნდუა, მ. ლუმაძე, გ. მელიქიშვილი, შ. მესხია, პ. რატიანი. თბ. 1958, გვ. 121-133.

ბასთან და თავად პოლიტიკურ ერთეულებს შორის. წამოჭრილი და განხილულია სხვადასხვა საკითხი: წანართა ვინაობა, ქორეპისკოპოსის სახელის რაობა, პოლიტიკურ ტერმინ „ქართლის“ გაგებისათვის, „წმინდა ნინოს ცხოვრების“ დათარიღება, ბაგრატიონთა ღვთიური წარმოშობის იდეოლოგია,²⁷ ეპოქისა და ისტორიული პირის ურთიერთმიმართების ფონზე მოვლენების ლოგიკური ახსნა და მრავალი სხვა.

ჩვენ მიერ განხილული საკითხები, რომელთაც იკვლევს აწარმოებს მ. ლორთქიფანიძე, ბუნებრივია, ქართულ ისტორიოგრაფიაში პირველად არ დასმულა,²⁸

²⁷ მართალია, ბაგრატიონებთან დაკავშირებით, შუა საუკუნეებში სამეფო ხელისუფლების ლეგიტიმურობის თეორიული დასაბუთება დინასტიათა ღვთიური წარმოშობის გზით საკმაოდ აქტიურად განიხილებოდა ქართულ ისტორიოგრაფიაში (მარკვარტი, ივ. ჯავახიშვილი, ექ. თაყაიშვილი, კ. კეკელიძე, პ. ინგოროყვა, ს. ჯანაშია), მაგრამ დამოუკიდებლად საკითხი არ შესწავლილა. მოგვიანებით მ. ლორთქიფანიძემ საგანგებო წერილი მიუძღვნა ამ საკითხს. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ღვთიური წარმოშობის თვალსაზრისის კვლევა იმ დროისათვის საკმაოდ უხერხულ ფაქტად ითვლებოდა, რაც კიდევ უფრო დასაფასებელს ხდის მკვლევრის გადაწყვეტილებას (იხ. მ. ლორთქიფანიძე, ლეგენდა ბაგრატიონთა წარმოშობის შესახებ. ავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები. თბ. 1966, გვ. 144-149). ამ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესოა თავად ავტორის მოვლენა. იგი წერს: „ერთ საზოგადოებრივ შეკრებაზე ერთმა შეღარებით ახალგაზრდამ საყვედური მიითხრა, რატომ ვუწოდებ ამ სტატიას „ლეგენდა“. გამეცინა, ვუთხარი, ჩემთვის მთავარი იყო გამოძეტანა ეს საკითხი, ხოლო „ლეგენდა“ რომ არ დამეწერა, სტატია ვერ გამოქვეყნდებოდა. მიუხედავად ამისა, მოკრძალებული საყვედური ამის გამო ბატონ ნიკოს (ნ. ბერძენიშვილი. კრებული რედ. – ქ. ნ.) მაინც უთხრეს.“ მ. ლორთქიფანიძე. ჩემი გზა, თბ. 2007, გვ. 49.

²⁸ საქართველოს გაერთიანების პრობლემისადმი ინტერესი ჯერ კიდევ შუა საუკუნეებიდან ჩნდება და თითქმის ყველა ეპოქის ისტორიკოსი მსჯელობის საგნად იხდის, მათ შორის: უცნობი ისტორიკოსი, „მატიანე ქართლისა“ (XI ს.) (ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. წაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955); ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა (ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. წაუხჩიშვილის მიერ. ტ. IV. თბ. 1973); დ. ბაქრაძე. ისტორია საქართველოსი (თბ. 1889); მ. ჯანაშვილი. საქართველოს ისტორია (თბ. 1895). ამ ნაშრომებში აღნიშნული საკითხი მხოლოდ სამეფო-სამთავროებს შორის ბრძოლითა და ცალკეული პიროვნებების ინიციატივის შედეგად არის წარმოდგენილი. ივ. ჯავახიშვილმა პირველად გაერთიანების პრობლემა განიხილა არა როგორც ცალმხრივი ისტორიული ფაქტი, არამედ როგორც ვრცელი ისტორიულ პროცესი. გააფართოვა შინაარსობრივ-ქრონოლოგიური საზღვრები და იგი, ძირითადად, პოლიტიკურ სფეროში წარმოადგინა, ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. წ. II. თბ. 1948; ს. ჯანაშიამ საქართველოს გაერთიანების ერთ-ერთ ძირითად საკითხად ქვეყნის ეკონომიკური აღმავლობა მიიჩნია (იხ. ს. ჯანაშია. საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან მე-13 ს-მდე (კონსპექტის პროექტი). შრომები. ტ. II. თბ. 1952); ნ. ბერძენიშვილმა ყურადღება მიაქცია მიწის ფეოდალიზაციას, თავისუფალ მწარმოებელთა გაგლეხებას, და კლასობრივი წინააღმდეგობის გამწვავებას (იხ. ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ერთიანი ფეოდალური სახელმწიფოს შექმნა. საქართველოს ისტორიის დამხ. სახელმძღვანელო. თანაავტორი. თბ. 1958); ქალაქების როლს გაერთიანების საკითხში წარმოაჩენს შ. მესხია (იხ. შ. მესხია. ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ფეოდალურ საქართველოში. საისტორიო ძიებანი. ტ. II. თბ. 1983) და სხვ.

მაგრამ ხაზგასმით გვინდა აღვნიშნოთ: მეცნიერის უდაო დამსახურებად შეიძლება მივიჩნიოდ, გარდა ზემოთ წარმოჩენილი სიახლეებისა, ის, რომ თანმიმდევრულად აჩვენა ისტორიულ კონტექსტში პროცესების ევოლუცია, ქვეყნის გაერთიანების საფუძვლების კვლევაში მრავალფეროვნება შემოიტანა, ახალი წყაროებითა და არგუმენტებით გაამდიდრა, ე.ი. დასახული ამოცანის გადაჭრას კომპლექსურად შეეცადა და ეს როული და მნიშვნელოვანი პრობლემა მთლიანობაში გადმოსცა. შეიძლება ითქვას, რომ მკვლევრის მიერ წარმოდგენილი ძირითადი დებულებები ზემოთ განხილულ საკითხებთან დაკავშირებით დღესაც ძალაშია.

მ. ლორთქიფანიძე მომავალში უფრო ფართოდ ინტერესდება სოციალური ისტორიით. კერძოდ კი, VI-XIII საუკუნეების საქართველოში გლეხობის ეკონომიკური მდგომარეობით. ეს თემა, ზოგადად, იმდროინდელ ისტორიოგრაფიაში აქტუალურია იმდენად, რამდენადაც უპირველესად უკავშირდება ფეოდალიზმის ეტაპობრივად დამკვიდრებისა და ხასიათის გარკვევას.

ნაშრომში იგი განიხილავს გლეხის საკომლოს, საგლეხო მეურნეობას და საგლეხო ვალდებულებებს. ამ ნაშრომით მან სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოიტანა IX ს. დასასრულის ე.წ. „ფავნელთა საბუთში“ გლეხის, როგორც სოციალური კატეგორიის დაფიქსირების ფაქტი, ხოლო „ბაგრატ კურაპალატის სამართლის“ მონაცემთა გათვალისწინებით დაადასტურა, რომ IX საუკუნისათვის, შესაძლებელია უფრო ადრეც, გლეხობა ჩამოყალიბებულია, როგორც ერთიანი სოციალური ფენა და მიწაზეა მიმაგრებული. ყურადღება მიექცია გიორგი III-ის მიერ შიომღვიმის მონასტრისადმი გაცემულ სიგელს, სადაც აღნიშნულია გლეხის გარკვეული ვალდებულებები მეფის სახლელის წინაშე, მიუხედავად იმისა, რომ ეს გლეხები ამავე სიგელის მიხედვით შეუვალლობით სარგებლობენ, როგორც შიომღვიმის მონასტრისადმი დაქვემდებარებულები და მრავალი სხვა.²⁹

მ. ლორთქიფანიძემ საგანგებო კვლევა მიუძღვნა V საუკუნის მეორე ნახევრის ქართლის ისტორიას, რომელსაც იგი ვახტანგ გორგასლის ეპოქას უწოდებს, რადგან როგორც თავად აღნიშნავს, ამ პერიოდის ქართლის მნიშვნელოვანი მოვლენები მის სახელთანაა დაკავშირებული.³⁰

²⁹ მ. ლორთქიფანიძე. გლეხობის ეკონომიკური მდგომარეობა (VI-XIII სს.). წგნ. ნარკვევები ფეოდალური საქართველოს გლეხობის ისტორიიდან. ნაწ. I თანაავტორები: გ. აკოფაშვილი, დ. მეგრელაძე, ო. სოსელია. თბ. 1967, გვ. 19-69.

³⁰ მ. ლორთქიფანიძე. ქართლი V საუკუნის მეორე ნახევარში. თბ. 1979, გვ. 3.

საერთოდ, ვახტანგ გორგასალი და მისი მოღვაწეობა მუდმივი განსჯის საგანს წარმოადგენს ქართულ ისტორიოგრაფიაში. ეს ბუნებრივია, რადგან V საუკუნის მეორე ნახევარი გარდამტეხი პერიოდია ქართული სახელმწიფოებრიობის განვითარების გზაზე. როგორია ამ ეპოქის დახასიათება? ერთი მხრივ, ინტენსიურად მიმდინარეობს ფეოდალიზაციის პროცესი, იწყება ზრუნვა ქართული მიწების გაერთიანებისათვის, ტარდება რეფორმები სამხედრო და სახელმწიფო მართვის სფეროში. მზადდება პირობები ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის მოსაპოვებლად. დიდი ყურადღება ექცევა სარწავის სისტემების მშენებლობას, რომელიც პირდაპირპროპორციულია სოფლის მეურნეობის დარგების განვითარებასთან, ხელისუფლება უშუალოდ ზრუნავს ქალაქების დაარსებაზე (უჯარმა, ჭერემი, არტანუჯი), რაც სავაჭრო ურთიერთობების გააქტიურებას უწყობს ხელს, მიმდინარეობს ქართლის ახალი დედაქალაქის (თბილისი) გამაღებელი მშენებლობა. ეს ყველაფერი ემსახურება ქვეყნის ცენტრალიზაციასა და ხელისუფლების გაძლიერებას, რაც, საბოლოოდ, მიმართულია დამოუკიდებლობის მოპოვებისკენ. ყველა ზემოთ ჩამოთვლილ საქმეთა ინიციატორი სწორედ ვახტანგ გორგასალია. მეორე მხრივ კი, ქართულ სამეფოებს (ქართლი და ეგრისი) უხდება ბრძოლა ორი უძლიერესი სახელმწიფოს, სასანიდური ირანისა და ბიზანტიის, წინააღმდეგ. ძლიერდებიან მომთაბარე ტომები, რომლებიც დიდ პრობლემებს უქმნიან არა მხოლოდ ქართლის სამეფოს, არამედ ირანსა და ბიზანტიას. უფუნქციო ხდება ის სავაჭრო მაგისტრალი, რომელიც ანტიკური ხანიდან ჩრდილო ინდოეთიდან შუა აზიაზე გავლით, კასპიის ზღვით, მდინარე მტკვრითა და ფაზისით შავ ზღვაზე გადიოდა და რომელმაც მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა ანტიკური ხანის ქართული ქალაქების წარმოშობა-განვითარებაზე. ავტოკეფალიის შემოღება ახალი ეპარქიების დაარსებასა და მათ მშენებლობას ითხოვს. ამ დროს კი ქართლში არ იჭრება მონეტა, დაცემულია საერთაშორისო ვაჭრობა და ფულის მიმოქცევა. მეზობელ ქვეყნებში (სომხეთი, ალბანეთი) გაუქმებულია მეფობა.

შესაბამისად, არ არის გასაკვირი, რომ ვახტანგ გორგასალისა და მისი მოღვაწეობისადმი დამოკიდებულება განსხვავებულ შეფასებებს გულისხმობდეს. V საუკუნის უმნიშვნელოვანეს ავტორთან, იაკობ ხუცესთან, იგი არც კი მოიხსენიება. „ქართლის ცხოვრების“ კრებულში შესულ თხზულებას, სახელწოდებით „ცხოვრება და მოქალაქეობა ვახტანგ გორგასალისა“, ეჭვის თვალით უყურებს აკადემიკოსი ივ. ჯავახიშვილი, რომელიც წერს: „იგი ზღაპარს უფრო ჰგავს, ვიდრე ისტორიას, საგმირო სახალხო ნაწარმოებს უფრო,

ვიდრე უტყუარს და სანდო საბუთს“.³¹ განსხვავებული შეფასებებია მისი ავტორის, ჯუანშერის, მოღვაწეობის პერიოდის მიმართაც და სხვ. ჩამონათვალიც კი შორს წაგვიყვანდა.³²

ვფიქრობთ, გასაგები ხდება, აღნიშნული ვითარებიდან გამომდინარე, თუ როგორი ამოცანის წინაშე დგას ავტორი, რომელმაც ასეთი წინააღმდეგობებით სავსე ეპოქის შესწავლა და მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ფიგურის წარდგინება გადაწყვიტა.

მკვლევრის პოზიცია თავიდანვე გარკვეულია, რომლის არსიც მოკლედ ასე გვესახება: ვახტანგ გორგასალი არის შემოქმედი არა მხოლოდ იმ ქართული ისტორიული სივრცისა, რომელშიც იგი მოღვაწეობდა, არამედ მისმა პოლიტიკურმა ალლომ, რომელიც დაფუძნებული უნდა ყოფილიყო იმდროინდელი აღმოსავლური პოლიტიკის შესახებ ინფორმაციის ფლობაზე, პრაგმატულმა ქმედებებმა (მაგ. ირანთან თანამშრომლობა), მასშტაბურმა რეფორმებმა (საეკლესიო, სამხედრო, სახელმწიფო მართვის სფეროებში), გადასატრეული პრობლემებისადმი სისტემურმა მიდგომამ (ჩრდილოკავკასიიდან გადმოსასვლელზე კონტროლის დაწესება, ირანის დახმარებით ოსეთზე ლაშქრობა, ირანის სახელით ქართული ტერიტორიების გაერთიანება, ბიზანტიის სამეფო კართან დამოყვრება და მისი კეთილგანწყობის მოპოვება და სხვ.), გარკვეულწილად განსაზღვრა ქართული სახელმწიფოს მომავალიც. უფრო მეტიც, მკვლევარი ეთნიკურ-ეროვნული ერთობის თვითშეგნების განმტკიცებას, რომელიც, მისი აზრით, ჯერ კიდევ ძვ.წ. მეორე ათასწლეულიდან ყალიბდება, ვახტანგ გორგასლის მოღვაწეობის ხანას უკავშირებს.

ზემოთ თქმულის დადასტურებას ემსახურება მეცნიერის კვლევა-ძიება. ამისათვის იგი საინტერესო ხერხს მიმართავს. როგორც უკვე აღვნიშნეთ,

³¹ ივ. ჯავახიშვილი. ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა. წ. I. თხზულებანი. ტ. VIII. თბ. 1977, გვ. 192.

³² თვალსაჩინოებისთვის მოვიყვანთ ერთ მაგალითს. ქართული ეკლესიის რეორგანიზაციის საკითხთან დაკავშირებით აზრთა სხვადასხვაობას ვაწყდებით – იყო ეს რეფორმა მეფესა და მთავარეპისკოპოსს შორის არსებული კონფლიქტის შედეგი, თუ მეფის განზრახვამ გააძვავა ურთიერთობა მათ შორის. ვთქვათ, თუ კონფლიქტი კონფესიურ ნიადაგზე წარმოიშვა – რომელი მხარე წარმოადგენდა ქალკედონურ მრწამსს და რომელი მონოფიზიტურს. იქნებ კონფლიქტი მთავარეპისკოპოსის „ვერცხლისმოყვარეობის“ ნიადაგზე დაიბადა ან კიდევ მათ კონფლიქტს ძალაუფლებისთვის ბრძოლა ედო საფუძვლად. ავტორთა ჩამონათვალიც კი საკმაოდ შტამბეჭდავია: თ. ჟორდანი, ივ. ჯავახიშვილი, კ. კეკელიძე, ს. კაკაბაძე, ს. ჯანაშია, ნ. ჯანაშია, ზ. ალექსიძე, მ. ლორთქიფანიძე, ი. ლოლაშვილი, ნ. ლომოური, ვ. გოილაძე და სხვ. აქვე გვინდა მივუთითოთ ისიც, რომ თვით ვახტანგ I-ის მოღვაწეობის დათარიღება და მისი საგვარეულო კუთვნილებაც კი აზრთა სხვადასხვაობის საფუძველს ქმნის.

ვახტანგ გორგასლის მემკვიდრის, ჯუანშერის, მიმართ არაერთგვაროვანი დამოკიდებულებაა ქართულ ისტორიოგრაფიაში, არადა მისი შრომის საფუძველზეა, ძირითადად, აღდგენილი V საუკუნის მეორე ნახევრის ქართლის ისტორია. ვფიქრობთ, სწორედ ამიტომ ავტორი ვახტანგის მოღვაწეობისა და იმდროინდელი პოლიტიკური ვითარების გადმოცემას ჯუანშერის შრომის თანმიმდევრულად იწყებს. მსჯელობს ჯუანშერის მიერ მოწოდებული ინფორმაციის შესახებ და მათ გამყარებას მის ხელთ არსებული წყაროებით ახდენს: ქართულით (იაკობ ხუცესი, მოქცევაჲ ქართლისაჲ, ეპიგრაფიკით – ბოლნისის სიონის წარწერები, აგიოგრაფიით – რაჟდენის წამება...), ბიზანტიურით (პრისკე პანიონელი), სომხურით (ლაზარ ფარპეცი); ისტორიული გეოგრაფიის, პოლიტიკურ და საეკლესიო ისტორიაში არსებული კვლევების გამოყენებით; ლოგიკური მსჯელობით, არგუმენტების მონაცვლეობით დამაჯერებელს ხდის როგორც ჯუანშერის, ასევე საკუთარ დამოკიდებულებას შესასწავლი საკითხის მიმართ. განსაკუთრებით ამახვილებს ყურადღებას სადაო საკითხებთან დაკავშირებით (მაგ., ვახტანგ I მიერ ქართული მიწების გაერთიანების ჯუანშერისეული ვერსია) და ვარაუდებს გამოთქვამს ჯუანშერის სასარგებლოდ. ერთი სიტყვით, შეიძლება ითქვას, რომ განსხვავებული მოსაზრებების მწვავე კრიტიკის გარეშე აღწევს მიზანს: ჯერ ახდენს ვახტანგის ისტორიკოსის რეაბილიტაციას, ხოლო შემდეგ მასზე დაყრდნობით წარმოაჩენს ვახტანგის, როგორც სახელმწიფო მოღვაწის მნიშვნელობას საქართველოს ისტორიაში, რომელსაც შემდგომი ეპოქის ქართველი მემკვიდრეების მოხმობითაც ამყარებს და მოჰყავს მათი თხზულებებიდან ამონარიდები. იგი წერს: „მატიანე ქართლისა“ ბაგრატ III-ის მაღალი შეფასების დროს დასძენს: „და ვთქუა ესეცა, რომელ შემდგომად დიდისა მეფისა ვახტანგ გორგასლისა არავინ გამოჩინებულ არს სხუა მსგავსი მის“, „ქართლის ცხოვრების“ ერთ-ერთ ნაგვიანებ ნუსხაში დავით აღმაშენებლის მისამართით ვკითხულობთ: „აქა დიდი და ღვთივ განბრძობილი დავით დაიბადა მსგავსი აღექსანდრესი და ვახტანგისებრი სუიანი და გამარჯვებული“, „ისტორიანი და აზმანის“ ავტორი გიორგი III-ის მეფობის აღწერას ასე იწყებს: „აწ ვიწყო ძალისაებრ და ღონ მიწუდომის ესე შვილისა ნათელ შემოსილისა მამა იგი გორგასლიანი, აღმასრულებელი ვახტანგისა ნეტარებათა“, ხოლო ველზე დაღუპული ლუარსაბ მეფის შესახებ „ახალი ქართლის ცხოვრება“ აღნიშნავს: „მიიცვალა მეფე ლუარსაბ მოწამე, მსგავსი ვახტანგ გორგასლისა“. მკვლევარი აგრეთვე მნიშვნელოვან დატვირთვას აძლევს ვახტანგ I პიროვნების შეფასებისას ფოლკლორულ მასალას და სხვ.³³

³³ მ. ლორთქიფანიძე. ქართლი V საუკუნის მეორე ნახევარში, გვ. 91-92.

ივ. ჯავახიშვილიდან დაწყებული ისტორიულ მეცნიერებაში ჩატარებულმა კვლევებმა, არქეოლოგიური, ეთნოგრაფიული და წყაროთმცოდნეობითი სამუშაოების შედეგად დაგროვილმა მასალამ, XX საუკუნის 70-იანი წლებისთვის, როგორც ჩანს, თავისთავად დააყენა საკითხი საქართველოს გაბმული ისტორიის ახლებურად დაწერისა, უძველესი დროიდან XX საუკუნის ჩათვლით. მართალია, ისტორიოგრაფიაში ეს ფაქტი განმარტებულია, როგორც „საქართველოს ისტორიის თითქმის ყველა პერიოდის მეცნიერულ მარქსისტულ-ლენინურ მეთოდოლოგიაზე დამყარებული შესწავლის დაწინაურებით“ განპირობებული მოთხოვნა,³⁴ მაგრამ ამ შემთხვევაში განმარტება არ არის მთავარი, მთავარი შედეგია. შედეგად კი მივიღეთ უდაოდ შთამბეჭდავი, სხვადასხვა ავტორთა მიერ შესრულებული „ნარკვევები“, რომელმაც შექმნა ერთი ეტაპი ქართული ისტორიული მეცნიერების განვითარებაში. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს: „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ რვატომეულის პირველი ოთხი ტომი დღესაც მნიშვნელოვანი მონაბოვარია ქართველოლოგიური მეცნიერებისათვის. გაწეული შრომისათვის ავტორთა ჯგუფს სახელმწიფო პრემია მიენიჭა.

მარიამ ლორთქიფანიძემ დიდი წვლილი შეიტანა ამ საქმის წარმატებით დაგვირგვინებაში. მისი ავტორობით აქ წარმოდგენილია საქართველოს ისტორიის მნიშვნელოვანი პერიოდები. „ნარკვევების“ II ტომში (1973) შეტანილია ჩვენ მიერ უკვე განხილული მონოგრაფია, „ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება“, ბუნებრივია, გარკვეული ცვლილებებით. „ნარკვევებისთვის“ (ტ. III) დაწერილ თავში – „ბრძოლა საქართველოს გაერთიანებისათვის“ – უფრო ფართოდ არის წარმოდგენილი ბაგრატ III-ის მოღვაწეობის დეტალები: მისი ბრძოლა იმ უფლებების რეალურად მოსაპოვებლად, რომელიც მას იურიდიულად ეკუთვნოდა, აქედან გამომდინარე კი მისი დამოკიდებულება საკუთარი სახლეულის, კლარჯ ხელისუფალთა მიმართ, დედის გურანდუხტის ქართლის მმართველობასთან დაკავშირებით, თავად დავით კურაპალატთან, რომლის ღვაწლიც დიდია საქართველოს გაერთიანებისათვის ბრძოლის საქმეში და ბაგრატის მეფედ კურთხევაში. მკვლევარი ბაგრატის ქმედებებს განიხილავს, როგორც სახელმწიფოებრივი ინტერესებიდან გამომდინარე, ასევე, წმინდა ადამიანური მორალის პოზიციიდან და არჩევანს, როგორც ისტორიკოსი, პირველის სასარგებლოდ მიანიშნებს. განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს სამეფო ტახტზე ასვლის ლეგიტიმაციის პრობლემას და

³⁴ იხ. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. I. რედ. გ. მელიქიშვილი. თბ. 1970, გვ. 13.

სახელმწიფოებრივი აზროვნების საუკეთესო გამოვლინებად მიიჩნევა დავით კურაპალატისა და ქართლის ერისმთავრის იოანე მარუშისძის ქმედებებს და მრავალი სხვ.³⁵

„ნარკვევების“ III ტომში (1979) გამოცემულია XI-XV საუკუნეების პოლიტიკური, სოციალური, ეკონომიკური და კულტურის ისტორია. აქედან XI-XII საუკუნეების პოლიტიკური ვითარება მ. ლორთქიფანიძის მიერ არის შესრულებული. ეს ნიშნავს იმას, რომ აქ მოთხრობილია გიორგი I-დან მოყოლებული, დავით აღმაშენებლისა და მისი მემკვიდრეების (თამარ მეფემდე) პოლიტიკური ურთიერთობები გარე სამყაროსთან, მნიშვნელოვანი ბრძოლების ისტორია ბიზანტიისა და თურქ-სელჩუკთა წინააღმდეგ, ქვეყნის შიდა პოლიტიკური დინებები და წინააღმდეგობები ცენტრალურ ხელისუფლებასა და ფეოდალებს შორის, ქართული სახელმწიფოს მნიშვნელობა მთელი აღმოსავლეთისა და, კერძოდ, ამიერკავკასიის პოლიტიკურ ცხოვრებაში, სახელმწიფო საზღვრების გაფართოების საკითხი და მრავალი სხვ. ეს ის საკითხებია, რომელთა შესწავლით დაინტერესებულია ყველა ის მკვლევარი (და არა მხოლოდ ქართველი), რომელიც მედიევსტიკას იკვლევს და იკვლევდა. დღემდე ხდება გარკვეული საკითხების გადასინჯვა, ზოგიერთ შემთხვევაში რამდენად არგუმენტირებულად, ეს უკვე სულ სხვა თემაა. ამ პერიოდის საქართველოს შესახებ წერენ არა მხოლოდ ქართველი მემატაიანეები, არამედ უცხოელები. შესაბამისად, აღნიშნულ თემებზე მსჯელობა მოცემულ ფორმატში გაუმართლებლად გვეჩვენება. ვიტყვით მხოლოდ ერთს: ავტორი გასაოცრად სრულად ფლობს, როგორც საკითხის შესახებ არსებულ წყაროებს, ასევე, ისტორიოგრაფიულ ნაშრომებს, ახდენს ამ ინფორმაციის გადამუშავებას კრიტიკული ანალიზის საფუძველზე და საკუთარი ხედვით წარმოადგენს მთლიანად მთელ ეპოქას. მ. ლორთქიფანიძეს, ზემოთ აღნიშნული ეპოქის ამა თუ იმ საკითხის შესახებ, აქვს ცალკეული გამოკვლევები, რომლებიც პერიოდულ გამოცემებში სხვადასხვა დროს მის მიერ გამოქვეყნდა. მაგ., XII საუკუნის საქართველოს ფეოდალური მონარქიის კარის მოხელეთაგან სწავლობს „ვაზირთა“ და „უხ-

³⁵ სამი ათეული წლის შემდეგ ქუთაისის სიონის (ბაგრატის) საკათედრო ტაძრის 1000 წლის იუბილესთან დაკავშირებით მ. ლორთქიფანიძემ გამოსცა ნარკვევი „მეფე ბაგრატ მესამე“ (ქუთაისი, 2002), სადაც თანამედროვე მოთხოვნათა გათვალისწინებით საინტერესოდ არის წარმონეწილი ბაგრატ III-ის, დავით კურაპალატისა და იოანე მარუშისძის პორტრეტული სახეები. ხაზგასმულია ბაგრატიონთა დინასტიის დამსახურება ქვეყნის წინაშე, რაც ავტორს მათი ხანგრძლივი ზეობის საფუძვლადაც ესახება.

უცესთა“ ურთიერთობის საკითხს. უთითებს რა ტერმინ „ვაზირის“ არაბულ წარმომავლობას, ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ თავისი შინაარსით იგი უშუალოდ უკავშირდება ქართულ უძველეს სამოხელეო ინსტიტუტს „უხუცესს“. „ამგვარად, ქართული ვაზირი და სავაზირო თავისთავადი მოვლენაა, აღმოცენებული, ძირითადად, „უხუცესთა“ ქართული ინსტიტუტიდან“, – წერს იგი.³⁶ წყაროთა უხვი გამოყენების საფუძველზე („ისტორიანი და აზმანი“, კარდან დიდი, მათე ურჰაელი, მხითარ გოში, იბნ-ალ-ასირი, ალ-ფარიკი) მკვლევარი ზედმიწევნით აღწერს ანისისათვის გამართულ ბრძოლას საქართველოს მეფეთა მიერ მთელი XII საუკუნის განმავლობაში, როგორც მუსლიმ მმართველთა, ასევე, ქართველ ფეოდალთა წინააღმდეგ და საყურადღებო დასკვნებს აკეთებს. ამ სახით ქართულ ისტორიოგრაფიაში ანისისათვის ბრძოლა პირველად არის წარმოდგენილი.³⁷ ვფიქრობ, განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს სტატია საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობების შესახებ X-XI საუკუნეთა მიჯნაზე, რომელიც მან მოხსენების სახით 1972 წელს წაიკითხა ბუქარესტში, ბიზანტინისტთა საერთაშორისო კონგრესზე. სტატიაში ხაზგასმულია ქართველ პოლიტიკურ მოღვაწეთა როლი ბიზანტიაში პოლიტიკური ამინდის შექმნის თაობაზე. გულისტკივილით არის აღნიშნული, რომ „ბიზანტიის ისტორიის“ ავტორები ამ ფაქტებს უგულებელყოფენ და სხვ.³⁸

XX საუკუნის 90-იან წლებში საქართველოს, დამოუკიდებელი ქვეყნის საერთაშორისო ასპარეზზე გასვლის გამო, ქართული ისტორიული მეცნიერების წინაშე დაისვა საკითხი ქართული სახელმწიფოს მრავალსაუკუნოვანი საერთაშორისო და დიპლომატიური ურთიერთობათა საკითხების წარმოჩენის თაობაზე. ამ მიზნით თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში იმდროინდელი რექტორის, აკადემიკოს როინ მეტრეველის ინიციატივითა და ხელმძღვანელობით დაარსდა „ქართული სახელმწიფო და სახალხო დიპლომატიის ისტორიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრი“. სწორედ ამ ცენტრთან აქტიური თანამშრომლობის შედეგია მ. ლორთქიფანიძის მიერ ჩატარებული სამუშაოები V-XI საუკუნეების ქართლის სამეფოს, ქართული სამეფო-სამთავროებისა და სა-

³⁶ მ. ლორთქიფანიძე. ქართული ფეოდალური მონარქიის კარის მოხელენი (ვაზირი). მსკი. ნაკვ. 32. თბ. 1955, გვ. 73.

³⁷ მ. ლორთქიფანიძე. ანისისათვის ბრძოლის ისტორიიდან XII საუკუნის საქართველოში. შაქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები. ტ. I. თბ. 1970, გვ. 104-118.

³⁸ М. Д. Лордкипанидзе. Из истории Грузино-Византийских взаимоотношений на грани X-XI вв. წგნ. საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები, ტ. II. თბ. 1972, გვ. 31-42.

ხელმწიფო საქართველოს საერთაშორისო ურთიერთობების, დიპლომატიის, მეფეთა და სამეფო კარის მოხელეთა დიპლომატიური მოღვაწეობის შესახებ.³⁹

მ. ლორთქიფანიძემ მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ქართული ურბანიზმის კვლევებში. განსაკუთრებული ყურადღება დაუთმო ქუთაისისა და თბილისის ისტორიების შესწავლას. მაგ. წინ წამოსწია ქუთაისის, როგორც დასავლეთ საქართველოს დედაქალაქის მნიშვნელობა; გამოიკვლია თბილისის წარმოშობა, დედაქალაქად გადაქცევის საფუძვლები, ქალაქის ისტორიული გეოგრაფიისა და განაშენიანების საკითხები, ქალაქის სამოხელეო აპარატი, შეეცადა ეკონომიკურ-სოციალური მდგომარეობისა და მოსახლეობის სოციალური შემადგენლობის გარკვევას, აჩვენა თბილისი, როგორც განათლებისა და კულტურის კერა, მიმოიხილა ქალაქის არქიტექტურა. ანუ გაითვალისწინა ყველა ის კომპონენტი, რომელიც აუცილებელია საქალაქო ორგანიზმის სრულად წარმოჩენისთვის.⁴⁰

II – ისტორიის შინაარსს წარმოადგენს ისტორიული პროცესი, რომელიც გამოიხატება კაცობრიობის ცხოვრებაში. ამის შესახებ ცნობები შემორჩენილია ისტორიულ ძეგლებსა და წყაროებში. ამდენად, ისტორიკოსის კვლევებში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია წყაროთმცოდნეობითი ბაზის შექმნას. წყაროების გამოვლენას, დამუშავებას, შესწავლას, თარგმნასა და გამოცემას.⁴¹

მარიამ ლორთქიფანიძემ არაბულიდან თარგმნა და გამოაქვეყნა (არაბული და ქართული ტექსტებით) ქართულ-არაბული ურთიერთობის ისტორიის შესწავლისათვის მნიშვნელოვანი დოკუმენტი: ჰაბიბ იბნ-მასლამას „დაცვის სიგელი“, სათანადო გამოკვლევითა და შენიშვნებით.⁴² რუსულად თარგმნა, კომენტარები დაურთო და გამოსცა „ქართლის ცხოვრების“ ორი თხზულება: „მატიანე ქართლისა“ და სუმბატ დავითის ძე – „ცხოვრებაი და უწყებაი ბაგრატონიანთა“.⁴³ შესრულებული სამუშაოსათვის მას აკად. ნიკო ბერძენიშ-

³⁹ იხ. ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევები. მთ. რედ. რ. მეტრეველი. ტ. I. თბ. 1998. თავები: IV, VI, VII, VIII. თანავტორი ზ. პაპასქირი.

⁴⁰ იხ. წგნ. თბილისის ისტორია. რედ.: მ. ღუმბაძე, ვ. გუჩუა. ტ. I. თბ. 1990. თავები: II, III; მ. ლორთქიფანიძე. ქუთაისის აღორძინება დასავლეთ საქართველოს დედაქალაქად (VII-VIII სს.). ქუთაისის უნივერსიტეტის მოამბე. 1995. №4, გვ. 45-54. მ. ლორთქიფანიძე. ქუთაისი უძველესი დროიდან XIII საუკუნემდე. თბ. 1994 (თანავტორები: ო. ლანჩავა, ო. ლორთქიფანიძე).

⁴¹ ქ. ნადირაძე. ისტორიოგრაფია – ისტორიული მეცნიერების ისტორია. თბ. 2007, გვ. 7.

⁴² მ. ლორთქიფანიძე. ჰაბიბ იბნ-მასლამას „დაცვის სიგელი“, გვ. 61-65.

⁴³ Матиане Картелиса (Русский перевод, вступительная статья, примечания М. Д. Лордкипанидзе). Тб. 1976; Сумбат Давитис-дзе. История царского рода Багратиони (Русский перевод, вступительная статья, примечания М. Д. Лордкипанидзе). Тб. 1978.

ვილის სახელობის პრემია მიენიჭა. აღნიშნული თხზულებები მისივე რედაქტირებით შევიდა 2008 წელს გამოცემულ „ქართლის ცხოვრებაში“ (გამოიცა ქართულ, რუსულ, ინგლისურ ენებზე. მთ. რედაქტორი რ. მეტრეველი), რომელიც საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ეგიდით დაისტამბა.

მკვლევარი წყაროს პრაქტიკული შესწავლითაც არის დაკავებული: ერთ-ერთ სტატიაში იგი წყაროს თარგმანთან დაკავშირებით საინტერესო განმარტებას იძლევა: თუ რატომ არის სასურველი საკუთარი სახელები, მათიანეთა სათაურები, გეოგრაფიული და სოციალური ტერმინები თარგმანში შენარჩუნდეს დედნისეული ფორმით და თუ რატომ უნდა მოხდეს თავისი განმარტებებით, მათი თანამედროვე ფორმით წარმოდგენა „შენიშვნებში“.44 მან აგრეთვე საგანგებო კვლევა მიუძღვნა აგიოგრაფიული ნაწარმოებების, როგორც საისტორიო წყაროდ გამოყენებისა და მათი სანდოობის გარკვევას. შესაბამისად, იმსჯელა ნაწარმოებების დაწერის მიზნების, ამოცანების, ცნობათა სისწორისა თუ წერის მეთოდების შესახებ და მრავალი სხვ.45

III – ისტორიის, როგორც მეცნიერების, სავალდებულო ნაწილია მკვლევრის მემკვიდრეობის შესწავლა, რომელიც განიხილება იმ საკითხების ფონზე, რომელი საკითხებითაც იგი იყო დაინტერესებული. პიროვნების მემკვიდრეობისა და საკითხის ისტორიოგრაფიის შესწავლა საშუალებას იძლევა, კარგად წარმოჩინდეს აზრის განვითარება. აზრის განვითარების წარმოჩენა აუცილებელია, რადგან მეცნიერული კვლევა მხოლოდ გამოცდილების გათვალისწინებით შეიძლება იყოს წარმატებული. კვლევის წარმატებულობა კი მეცნიერების წინსვლის გარანტიაა.46

სწორედ ამიტომ მარიამ ლორთქიფანიძემ საინტერესო შრომები მიუძღვნა: მარი ბროსეს, ივანე ჯავახიშვილს, აჩვენა საქართველოს ისტორიის უმთავრესი წიგნის „ქართლის ცხოვრების“ შესწავლის ეტაპები და მისი მნიშვნელობა, დადებითი და უარყოფითი მხარეები. ეს თემები შემთხვევით არ არის არჩეული მკვლევრის მიერ.

მართალია, ევროპაში ქართველოლოგიას რამდენიმე საუკუნის ისტორია ჰქონდა, მაგრამ როგორც მეცნიერულ დარგს, XIX საუკუნეში ჩაეყარა სა-

44 მ. ლორთქიფანიძე. კვლავ ქართული საისტორიო წყაროების რუსულად თარგმნის შესახებ. „მაცნე“. ისტორიის სერია. თბ. 1979. №4, გვ. 164-171.

45 იხ. მ. ლორთქიფანიძე. „ცხოვრებაი იოვანესი და ეფთემესი“ – გიორგი მთაწმინდელის და „ცხოვრებაი გიორგი მთაწმინდელისა“ – გიორგი მცირის, როგორც საისტორიო წყარო. თსუ შრომები. №246. თბ. 1984, გვ.166-170.

46 ქ. ნადირაძე. ისტორიოგრაფია – ისტორიული მეცნიერების ისტორია, გვ. 12.

ფუძველი, რაც განპირობებული იყო შემდეგი ვითარებით: ამ დროისათვის ევროპის ბურჟუაზიას უკვე აღარ აკმაყოფილებდა ზედაპირული, მკრთალი აღწერილობითი ცნობები აღმოსავლეთის ქვეყნების შესახებ, იგი მოითხოვდა ამ ქვეყნების ღრმა და საფუძვლიან შესწავლას, მეცნიერულ გამოკვლევებს მათი ისტორიისა და კულტურის შესახებ. ამ მოთხოვნამ გააქტიურა ზრუნვა ორიენტალისტიკის განვითარებაზე.

ევროპაში ორიენტალისტიკის და, კერძოდ, ქართველოლოგიის განვითარებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა აზიური საზოგადოების დაარსებას (პარიზში დაარსდა 1822 წ., ლონდონში – 1823 წ., გერმანიაში – 1844 წ.). პარიზის აზიურმა საზოგადოებამ სამუშაო პროგრამაში საგანგებოდ შეიტანა ქართული ენისა და ლიტერატურის შესწავლა. საზოგადოებას ჰქონდა საკუთარი ჟურნალი, რომლის ფურცლებზეც ქვეყნდებოდა საქართველოსადმი მიძღვნილი საკითხები და მეცნიერული გამოკვლევები. ერთი სიტყვით, „სპეციალისტ – ქართველოლოგის გამოჩენისთვის ნიადაგი ყოველმხრივ შემზადებული იყო“. ეს ადგილი მარი ბროსემ დაიკავა, რომელმაც უდიდესი შრომა გასწია ქართული წყაროების შესწავლის, პოპულარიზაციისა და მათი სამეცნიერო გამოცემების მომზადებაში. ამით მან ახალ საფეხურზე აიყვანა ევროპული ქართველოლოგია.⁴⁷ სწორედ ამიტომ მარი ბროსეს წყაროთმცოდნეობითი კვლევის შესწავლას დიდი ყურდღება დაუთმო მ. ლორთქიფანიძემ და სათანადოდ დააფასა მისი ღვაწლი ქართველოლოგიის განვითარების საქმეში.⁴⁸

თუ რატომ მიუძღვნა მ. ლორთქიფანიძემ ივანე ჯავახიშვილის შემოქმედებას ნაშრომი, ბუნებრივია განმარტებას არ საჭიროებს. ივ. ჯავახიშვილის სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოსვლით იწყება სრულიად ახალი ეპოქა, როგორც საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, რომლის დადასტურებაცაა ქართული უნივერსიტეტის დაარსება, ასევე, ქართველოლოგიური მეცნიერების განვითარებაში, რასაც საფუძველი ჩაუყარა მისმა სამეცნიერო მემკვიდრეობამ.⁴⁹ მაგრამ ეს არ არის მთავარი, მთავარი შემდეგია: ივ. ჯავახიშვილის, არა როგორც ერთ კონკრეტულ ისტორიულ სივრცეში თუნდაც დიდი მოღვაწის ჩვენებას, არამედ მისი, როგორც ზოგადქართული ფენომენის გააზრებასა და წარმოჩენას ემსახურება მ. ლორთქიფანიძის ნაშრომი, რომელსაც იგი ასე ამთავრებს: „დღეს,

⁴⁷ ქ. ნადირაძე. ქართული ისტორიოგრაფია. თბ. 2012, გვ. 85-86.

⁴⁸ იხ. მ. ლორთქიფანიძე. მარი ბროსე და „ქართლის ცხოვრების“ ზოგი საკითხი. მეოთხე საერთაშორისო ქართველოლოგიური სიმპოზიუმის მასალები. თბ. 2005.

⁴⁹ ქ. ნადირაძე. ქართული ისტორიოგრაფია, გვ. 183.

როდესაც მაღლიერი ქართველი ხალხი ზემოთ აღნიშნავს ამ დიდ საიუბილეო თარიღს (100 წლის იუბილე – ქ. ნ.), გვაგონდება ივანე ჯავახიშვილის სიტყვები, ნათქვამი შოთა რუსთაველის მიმართ: „...კულტურის მოღვაწეთა და საზოგადოებას შორის ურთიერთი ვალდებულება მყარდება. მოღვაწე ქმნის და ამით თავისი მშობელი ერისადმი ვალდებულებას იხდის; მაგრამ თუ მის შემოქმედებას იმდენად დიდი ღირებულება აქვს, რომ თანამედროვეთათვის კი არა, არამედ შემდეგდროინდელ და მომდევნო საუკუნეთა თაობათათვისაც ძვირფას განძად რჩება, მაშინ მათაც, თავიანთ მხრივ, ამ მოღვაწის ხსოვნისადმი ზნეობრივი მოვალეობა უჩნდებათ, რომ მისი ქმნილება, მისგან დატოვებული განძი, ისევე შეურყეველად დაიცვან, როგორც თავის დროზე ავტორს ჰქონდა შექმნილი“.⁵⁰ ვფიქრობთ, ყველასთვის გასაგები პასაჟია.

ნაშრომი „ქართლის ცხოვრების“ შესახებ საუკეთესო ნიმუშია იმისა, თუ როგორ უნდა ხდებოდეს საკითხის ისტორიოგრაფიის შესწავლა. ნაშრომში პრაქტიკულად სრულად არის გათვალისწინებული საუკუნეების განმავლობაში ჩატარებული ყველა ის სამუშაო, რომელიც ამ ძეგლის, როგორც საუკეთესო, სანდო წყაროდ წარმოჩენას ემსახურება. გამოთქმულია ავტორისეული არა ერთი საინტერესო მოსაზრება არა მხოლოდ ამ სამუშაოთა შეფასების თვალსაზრისით, არამედ თავად კრებულისა და მასში შემავალ თხზულებებთან მიმართებით. არგუმენტირებულად არის გაბათილებული ის „ბრალდებები“ (თუნდაც ილიასეული ან ივ. ჯავახიშვილისეული), რომელიც ამ ძეგლის მიმართ არსებობდა და, ასევე, დანახულია ის უარყოფითი შედეგებიც, რომელიც ძეგლის შექმნას ბუნებრივად მოჰყვა.⁵¹

IV – ისტორიას პრაქტიკულ-პოლიტიკური ფუნქციაც აკისრია, რომელიც შემდეგში მდგომარეობს: ისტორიული მეცნიერება, ისტორიული ფაქტების თეორიული გააზრების ხარჯზე ავლენს საზოგადოების განვითარების კანონზომიერებებს. ეხმარება მეცნიერულ საფუძველზე პოლიტიკური კურსის გამომუშავებას, რაც სუბიექტური გადაწყვეტილებების შეზღუდვის გარკვეული გარანტიც არის.

მარიამ ლორთქიფანიძის მეცნიერული მემკვიდრეობა ისტორიის ამ ფუნქციასაც ითვალისწინებს. იგი დაინტერესებულია იმ პრობლემებით, რომელიც აქტუალურია არა მხოლოდ ისტორიულ, არამედ პოლიტიკურ კონტექს-

⁵⁰ მ. ლორთქიფანიძე. ივანე ჯავახიშვილი. თბ. 1976, გვ. 32.

⁵¹ იხ. მ. ლორთქიფანიძე. რა არის ქართლის ცხოვრება. თბ. 1989.

ტშიც. ამის საუკეთესო მაგალითია მისი შრომა „აფხაზები და აფხაზეთი“,⁵² რომლისთვისაც ავტორი მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის პრემიით დაჯილდოვდა.

ნარკვევის მიზანია, გასაგები მიზეზების გამო არა მთლიანად აფხაზეთის ისტორიის, არამედ კონკრეტულად ცნებების, „აფხაზეთის“ და „აფხაზების“, მნიშვნელობის განსაზღვრა, როგორც თანამედროვე გაგების თვალსაზრისით, ასევე, სხვადასხვა ეპოქისა და სხვადასხვაენოვანი წერილობითი წყაროების მიხედვით.

ავტორი თხრობის დროს ცდილობს ნეიტრალური პოზიცია შეინარჩუნოს, რადგან იგი პოლიტიკურად მტკივნეულ საკითხებზე მსჯელობს და მხოლოდ წყაროებზე, განსაკუთრებით უცხოურ წყაროებზე დაყრდნობით აკეთებს ამა თუ იმ ფაქტის კონსტატაციას (მაგ., ისტორიულ სივრცეში აფხაზთა ტომების საცხოვრისის ლოკალიზაცია). ხოლო იქ, სადაც ქართულ წყაროს იყენებს, შესაძლებლობის შემთხვევაში მისი შინაარსის გასამყარებლად აუცილებლად უცხოური წყაროთიც სარგებლობს. ვფიქრობ, სწორედ ასეთი ხერხით იგი აღადგენს ისეთ ისტორიულ სურათს, რომელიც საკითხით დაინტერესებული, ნეიტრალურად განწყობილი მკითხველისათვის დამაჯერებელია. დიახ, დამაჯერებელი და უტყუარი რეალობაა ის, რომ „აფხაზთა“ სამეფო ქართული (დასავლურქართული) სახელმწიფო იყო, სადაც თავისი ადგილი, როგორც ეგრებს, სვანებს, ქართვეს, ასევე, აფხაზებსაც ეკავა. ხოლო დღევანდელი აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის ტერიტორიაზე მცხოვრები XVII საუკუნეში ჩამოსახლებული აფსუები, ჩრდილოკავკასიური ტომები არიან, რომელთაც სხვა სამშობლო, გარდა აფხაზეთისა, აღარ გააჩნიათ“.⁵³

ვფიქრობ, ასევე, ყურადსაღებია მეცნიერის კვლევებზე დამყარებული შეხედულება, ქართველთა გენეტიკური ერთიანობისა და ეროვნული თვითშეგნების ისტორიული საწყისების შესახებ, რომლის გათვალისწინებაც, სახელმწიფოს მშენებლობის პროცესში სასურველი იქნებოდა.⁵⁴ სახელმწიფოს წარმატებით მართვის პროცესში, როგორც ისტორიულ, ასევე, თანამედროვე პოლიტიკურ სივრცეში, მნიშვნელოვან ფაქტორს გამართული პოლიტიკური თეორიის არსებობა წარმოადგენს, რომელიც ხელისუფლების იდეოლოგიას მყარ

⁵² ქ. ნადირაძე. მეცნიერის შრომა. კრ.: მარიამ ლორთქიფანიძე – 85, გვ. 66.

⁵³ იხ. მ. ლორთქიფანიძე. აფხაზები და აფხაზეთი. თბ. 2012.

⁵⁴ მ. ლორთქიფანიძე. „ქართველთა ერთიანობისათვის“. ალმანახი „ეროვნული ღირსებისათვის“. 2005. №1.

საფუძველს უქმნის. შეიძლება, დღეს შუა საუკუნეების პოლიტიკური თეორია იმდროინდელი სახით აღარ გამოგვადგეს, რის შესახებაც მსჯელობს მ. ლორთქიფანიძე, მაგრამ ისტორიულ ჭრილში ამ თემის წამოწევამ იქნებ ეროვნული იდეოლოგიის არსებობის საჭიროება მაინც დაგვანახოს. აი, რას წერს მკვლევარი განსახილველი საკითხის შესახებ: „პოლიტიკური თეორია და სამეფო საგვარეულოს იდეოლოგია, რომელიც ადრეშუასაუკუნოვან საქართველოში ჩამოყალიბდა, არის ქრისტიანული მსოფლმხედველობით, ქვეყნის პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარებით განსაზღვრული მთლიანი კონცეფცია“.⁵⁵

V – ისტორიას აგრეთვე გააჩნია უდიდესი აღმზრდელობითი მნიშვნელობა. საკუთარი ქვეყნისა და მსოფლიო ისტორიის ცოდნა აყალიბებს სამოქალაქო თვითშეგნებას, პატრიოტიზმსა და ინტერნაციონალიზმს; საშუალებას გვაძლევს, გავიაზროთ მორალური ფასეულობანი; გავერკვეთ ისეთ კატეგორიებში, როგორიც არის ღირსება, ვალდებულება ქვეყნისა და საზოგადოების წინაშე; დავინახოდ აღადმიანისა და საზოგადოების მანკიერებანი, მათი გავლენა აღადმიანთა ბედ-იღბალზე. ისტორიის სწორედ ამ ფუნქციის შესაბამისად მარიამ ლორთქიფანიძემ საკმაოდ დიდი შრომა გასწია საქართველოს ისტორიის სწავლებისა და პოპულარიზაციის საქმეში. იგი სკოლისა თუ უმაღლესი სასწავლებლის მრავალი სახელმძღვანელოს თანაავტორი და რედაქტორია.⁵⁶ მისი ნაშრომები, როგორც ზოგადი საქართველოს ისტორიის, ასევე, კონკრეტული ეპოქებისა და საკითხების შესახებ გამოცემულია რუსულ, ინგლისურ, ფრანგულ თუ გერმანულ ენებზე.⁵⁷

წლების განმავლობაში მეცნიერი ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში კითხულობს სალექციო კურსებს: საქართველოს ზოგადი ისტორია, მახლობელი აღმოსავლეთის შუა საუკუნეების ისტორია, ისტორიოგრაფია და წყაროთმცოდნეობა. სწორედ სალექციო კურსის „ქართული ისტორიოგრაფიის“ შედეგია მისი მონოგრაფია „ადრეფეოდალური ხანის ქართული საისტორიო მწერლობა“, რომლის წაკითხვის შემდეგ ნათელი ხდება მ. ლორთქიფანიძის, როგორც ლექტორის მიმზიდველობა, რომელიც ფართო საზოგადოებისთვისაც კი ცნობილია. წიგნში საერო

⁵⁵ იხ. მ. ლორთქიფანიძე. პოლიტიკური თეორია სამეფო ხელისუფლების იდეოლოგიის შესახებ, გვ. 41.

⁵⁶ ქ. ნადირაძე. მეცნიერის შრომა. კრ.: მარიამ ლორთქიფანიძე – 85, გვ. 65.

⁵⁷ იხ. ნაშრომთა ბიბლიოგრაფია. გვ. 31-42, კრ.: მარიამ ლორთქიფანიძე – 85.

და სასულიერო მწერლობის განხილვის საფუძველზე წარმოდგენილია ქართული ისტორიული აზრის განვითარება. ვფიქრობთ, ავტორის უპირველესი მიზანია, მკითხველს (მსმენელს) დაანახოს ძველი ქართული მწერლობის როლი ზოგადქართული სააზროვნო სისტემის ჩამოყალიბებაში და ამით უფრო მეტად დაუახლოვოს თანამედროვეობას; რაც თავისთავად ალევებს საკითხისადმი ინტერესს. ლექციის უპირველესი მიზანი კი საკითხისადმი ინტერესის გაღვივებაა, რომლის უბადლო ოსტატიც არის ქ-ნი მარიკა. სწორედ ამიტომ, მისი ყოველი საჯარო გამოსვლა ნებისმიერი გემოვნების მსმენელის ყურადღებას იმსახურებს.⁵⁸

მ. ლორთქიფანიძეს დაწერილი აქვს წიგნი „რუსთაველის ეპოქა“, რომლის წინასიტყვაობაში ვკითხულობთ: ავტორის მიზანია, არსებული მეცნიერული გამოკვლევებისა და საისტორიო წყაროების საფუძველზე შეადგინოს ახალგაზრდობისათვის საკითხავი წიგნი... რადგან ეს არის საქართველოს პოლიტიკური სიძლიერის, ფეოდალური ურთიერთობის მოწიფულობისა და ქართული ფეოდალური კულტურის განვითარების უმაღლესი საფეხურის ეპოქა.⁵⁹ ვფიქრობთ, საუკეთესო წარდგინებაა ახალგაზრდა მკითხველის წინაშე, რათა გულდასმით წაიკითხოს წიგნი საკუთარი ქვეყნის გამორჩეული ეპოქის შესახებ, ხოლო ავტორის განსწავლულობა იმედს იძლევა, რომ მკითხველი გულგრილი არ დარჩება აქ მოთხრობილი სამშობლო ისტორიის მიმართ.

მ. ლორთქიფანიძე ასორმოცდაათამდე საენციკლოპედიო სტატიის ავტორია. ზოგადად, ენციკლოპედიის მნიშვნელობას კარგად გამოხატავს პირველი ფრანგული ენციკლოპედიის ფუძემდებელი დენი დიდრო. იგი წერს: ენციკლოპედიის მიზანია მთელ მსოფლიოში მიმოფანტული ცოდნის მოგროვება, სისტემაში მოყვანა და მისი თანამედროვეობისათვის გადაცემა, რათა წინაპართა მიერ საუკუნეების განმავლობაში დაგროვილი ცოდნა შემდგომი საუკუნეებისათვის არ დაიკარგოს და ჩვენი შთამომავლები მათთვის შემონახული ცოდნის საფუძველზე უფრო მეტი სიკეთითა და ბედნიერებით აღივსონ. ენციკლოპედიის ასეთი ფუნქციის განსაზღვრის შემდეგ კიდევ უფრო მარტივად გასაგები ხდება პატარა ერისთვის თუ რა მნიშვნელობის მატარებელი შეიძლება იყოს მის წარსულსა თუ აწმყოში გაბნეული ცოდნის დაუნჯება.

მნიშვნელოვანია ისტორიულ მეცნიერებაში მარიამ ლორთქიფანიძის მიერ გაწეული შრომა. როგორია მისი კვლევის მეთოდი? ვფიქრობთ, დიალექ-

⁵⁸ იხ. მ. ლორთქიფანიძე. ადრეფეოდალური ხანის ქართული საისტორიო მწერლობა. თბ. 1966.

⁵⁹ მ. ლორთქიფანიძე. რუსთაველის ეპოქა. თბ. 1966, გვ. 6.

ტიკურ-მატერიალისტური, რომლის მიხედვითაც საზოგადოების განვითარება ხდება, როგორც ბუნებრივი ისტორიული პროცესი. ეს კი განპირობებულია ობიექტური კანონზომიერებითა და სუბიექტური ფაქტორებით. ერთმნიშვნელოვნად შეიძლება ითქვას, რომ იგი ერუდიტია, ფლობს საკვლევი საკითხის შესახებ მრავალფეროვან ინფორმაციას როგორც ისტორიული, ასევე ისტორიოგრაფიული თვალსაზრისით, ახდენს არსებული წყაროებისა და ლიტერატურის ანალიზს, მაღალი პროფესიული კეთილსინდისიერებით უდგება კვლევის პროცესს. საკუთარი ნააზრევით შედეგად მიღებული ახალი დებულებების დამკვიდრებას ცდილობს ევოლუციური გზით. კამათის დროს ყოველთვის ინარჩუნებს მეცნიერულ ეთიკას.⁶⁰ კვლევების პროცესში იგი ყოველთვის ითვალისწინებს, რომ წარსული მხოლოდ აწმყოს თვალთახედვით არის საინტერესო. მას კარგად ესმის, რომ თანამედროვე საზოგადოებაში, წარსულში წვდომით მიღებული ცოდნის უკეთესად გამოყენება წარმოადგენს ისტორიის ერთ-ერთ მთავარ ამოცანას. სწორედ ამ ამოცანის პოპულარიზაციასაც ემსახურება მისი საჯარო გამოსვლები თუ საგაზეთო სტატიები.

ქ-ნი მარიკა მოგონებებში წერს: „რა დროიდანაც მეცნიერებაში შევეყავი თავი, სულ ვიყავი ჩაბმული იმ ორომტრიულში, რაც საქართველოს ისტორიის გარშემო ხდებოდა“.⁶¹ ამ აზრის დადასტურება მრავალი ფაქტით შეიძლება, რადგან მისი ცხოვრება სავსეა მსგავსი მაგალითებით. ამის შესახებ ბევრია თქმული.⁶² ამდენად გავიხსენებთ მხოლოდ რამდენიმე ეპიზოდს და დავამატებთ – მისი ინტერესის მიღმა არ დარჩენილა თითქმის არც ერთი საზოგადოებისათვის საინტერესო და საჭირობო საკითხი. იგი მუდამ მზად არის, თავისი ავტორიტეტი, რომლითაც უპირობოდ სარგებლობს არა მხოლოდ ქართულ საზოგადოებაში, არამედ მის საზღვრებს გარეთ, ეროვნული ინეტრესებისა და ეროვნული ისტორიის დასაცავად გამოიყენოს.

ქ-ნი მარიკა კომუნისტური რეჟიმის დროს კოლეგებთან ერთად აქტიურად იცავდა საქართველოს ისტორიის სწავლების საკითხს სკოლებში, როდესაც დადგა საშიშროება საკავშირო ხელისუფლების მიერ მოთხოვნისა, რომ საქართველოს ისტორია, როგორც დამოუკიდებელი საგანი გაეუქმებინათ და ესწავლებინათ „საბჭოთა კავშირის ისტორიის“ ფარგლებში. XX საუკუნის 70-იან წლებში საკავშირო ცეკა ამზადებდა პროექტს, რომლის საფუძ-

⁶⁰ ქ. ნადირაძე. მეცნიერის შრომა. კრ.: მარიამ ლორთქიფანიძე – 85, გვ. 67.

⁶¹ მ. ლორთქიფანიძე. ჩემი გზა, გვ. 23.

⁶² იხ. საქართველოს დიდი ქალბატონი მარიამ ლორთქიფანიძე.

ველზეც უნივერსიტეტში ქართულად სწავლება თანდათან რუსული ენით უნდა ჩაენაცვლებინათ. აქაც ქალბატონმა მარიკამ, როგორც საქართველოს ისტორიის კათედრის გამგემ, კოლეგებთან ერთად პრინციპული წინააღმდეგობა გაუწია ამ წამოწყებას.⁶³

ქ-მა მარიკამ სხვათა ღვაწლის წარმოჩენაც იცის. იგი იგონებს: 1960 წელს საქართველოს სსრ-ის უმაღლეს ორგანოში გამოიგზავნა მოსკოვში შემუშავებული საარჩევნო ანკეტის ნიმუში, რომელიც არჩევნებამდე საიდუმლოდ უნდა შეენახათ. საქართველოში არსებულ სხვა ეროვნებებთან ერთად მითითებული იყო „სვანი“, „მეგრელი“ და, შესაბამისად, მშობლიურ ენად „სვანური“, „მეგრული“.⁶⁴ „საიდუმლო დოკუმენტაციის შესახებ ცეკადან ხმა გამოვიდა, ვილაცამ (იქაც იყვნენ ესეთი პიროვნებები) დოკუმენტაციის ასლი მოაწოდა აკადემიკოსს გიორგი წერეთელს. შედგა ქართველ აკადემიკოსთა საპროტესტო წერილი, სათანადოდ დასაბუთებული, გაიგზავნა ჩვენს მთავრობაში და მოსკოვში. ხელი მოაწერა ყველა აკადემიკოსმა (ერთის გარდა). პროტესტმა შედეგი გამოიღო, ანკეტიდან „სვანი“ და „მეგრელი“ ეროვნება და, შესაბამისად, ენა ამოიღეს. ჩვენმა აკადემიკოსებმა კომუნიტური რეჟიმის უმკაცრეს პირობებში, ღირსეულად დაიცვეს ერის ერთიანობის იდეა“.⁶⁵ და მაინც, მხოლოდ სხვათა წარმოსაჩენად არ მოგვითხრობს ავტორი ამ ამბავს. მისი მიზანი წარსულის შეხსენებით თანამედროვეთა გაფრთხილებაა. ამიტომაც წერს: დღეს რა ხდება დამოუკიდებელ საქართველოში? დგება საკითხი საღვთისმეტყველო და მხატვრული ლიტერატურის მეგრულად და სვანურად თარგმნისა. გასაიდუმლოებულად ბიბლიის სვანურად თარგმნა მიმდინარეობს. აფინანსებს რომელიღაც უცხოური საერთაშორისო ორგანიზაცია. რატომ? მომავალში სვანები და მეგრელები ქართველები აღარ უნდა იყვნენ? ვითომ მცი-

⁶³ იხ. მ. ლორთქიფანიძე. ჩემი გზა, გვ. 29-33.

⁶⁴ ვფიქრობთ, საკითხთან დაკავშირებით უნდა გავიხსენოთ XIX ს. 80-იანი წლებიც: რუსეთის ხელისუფლებამ მიზნად დაისახა ეროვნული თვითშეგნების დაძაბუნება ქართველი ხალხის გათიშვითა და მათ შორის შუღლის ჩამოგდებით. მეგრელები და სვანები არაქართველებად გამოაცხადეს. იანოვსკის (ამიერკავკასიის განათლების მინისტრი) აქტიურობით, 1885 წელს გამოიცა ბრძანება სამეგრელოს სკოლებში ქართული ენის აკრძალვის შესახებ. რუსული ენის სწავლება მეგრული ენის საშუალებით დაიწყო, თითქოსდა მეგრული ენის ინტერესების დასაცავად. და სხვ. თერგდალეულები ილიას ხელმძღვანელობით აქტიურად იბრძოდნენ, მართალია, იმდროისათვის უშედეგოდ, მაგრამ, საბოლოოდ, მიზანი მაინც მიღწეული იქნა. 1903-1904 წლებში სამეგრელოს სკოლებში აღდგა ქართული ენის სწავლება, რაშიც სამეგრელოს მოსახლეობამ და სამღვდლოებამ გადამწყვეტი როლი ითამაშა (იხ. ქ. ნადირაძე. თედო ჟორდანიძე – საქართველოს ისტორიის მკვლევარი. თბ. 2004, გვ. 37).

⁶⁵ მ. ლორთქიფანიძე. ჩემი გზა, გვ. 34.

რერიცხოვან ხალხთა ინტერესების დაცვისთვის იღწვიან არასამთავრო ორაგ-ანიზაციები, რეალურად კი ხელს უწყობენ ქართველთა დაშლას, ისედაც და-ქუცმაცებული საქართველოს, კიდევ უფრო დაყოფას.⁶⁶

1969 წლის 12 იანვარს გაზეთ „კომუნისტში“ ქ-ნი მარიკა აკად. წ. კ. შოთა მესხიასთან ერთად ბეჭდავს წერილს „მრუდე სარკეში“. საქმე ის გახ-ლა, რომ მოსკოვში გამოქვეყნდა ვერმიშევის წიგნი „ამირსპასალარი“, რო-მელშიც ავტორი თამარისეულ საქართველოს „ქართულ-სომხურ“ სახელმწი-ფოდ მოიხსენიებს. წერს, რომ ივანე მხარგრძელი და იმდროინდელი მთელი მმართველი ელიტა სომხები იყვნენ. წიგნი, რომელშიც ავტორს სასურველი რეალობად ეჩვენება, მეცნიერებმა არგუმენტირებულად, წყაროებზე დაყრდნო-ბით მკაცრად გააკრიტიკეს, ხოლო გაზეთ „კომუნისტის“ რედაქტორის მოად-გილის, გურამ გოგიაშვილის ინიციატივით, რომელმაც ისარგებლა საქართვე-ლოს იმდროინდელი ცეკას მდივნის იდეოლოგიურ დარგში დევი სტურუას, თბილისში არყოფნით, წერილი სასწრაფოდ გაზეთში დაიბეჭდა. ავტორებს ამ სტატიამ დიდი უსიამოვნება შეახვედრა, როგორც საკავშირო დონეზე (სომ-ხებს უპირატესი მდგომარეობა ეკავათ რუსეთის იმპერიის კარზე), ასევე, დე-ვი სტურუას მხრიდან. მათ „მომძე ერთან“ ურთიერთობის გამწვავებას აბრა-ლებდნენ. ავტორები კი ბრალდებას „გულუბრყვილოდ“ პასუხობდნენ: თუ მათ შეუძლიათ ჩვენი ქვეყნის ისტორიის გაყალბება, ჩვენ რატომ არ შეგვიძლია ამ სიყალბის გაბათილება?! პასუხი იყო მხოლოდ ერთი: არა, არ შეგვიძლია.

ასევე, გაურთულდა ქ-ნ მარიკას პასუხის დაბეჭდვა, ისევ დევი სტუ-რუას გამოისობით, სომეხი მეცნიერის პ. მურადიანის სტატიაზე, სადაც წე-რია, რომ მცხეთის ჯვარი სომხების აშენებულია. მაშინ აკად. გიორგი წე-რეთლის დიდი მონდომებით მისი სტატია დაიბეჭდა.⁶⁷

ქ-ნი მარიკა სინანულით მიუთითებს, რომ მიუხედავად ქართველ მეც-ნიერთა რეაქციისა, ვერმიშევის წიგნი ხელმეორედ გამოიცა მოსკოვში დიდი ტირაჟით, ხოლო მურადიანის სტატია, უკვე ფრანგულ ენაზე, იმავე წელს დაიბეჭდა „რევიუ დე არმენოლოჟიში“.⁶⁸

როგორც დავინახეთ, ქართველ მეცნიერებს ქართულ პრესაშიც კი უჭ-ირდათ ქართველი ერის ინტერესების დაცვა. იმდროინდელი ვითარებიდან გა-

⁶⁶ მ. ლორთქიფანიძე. ჩემი გზა, გვ. 35.

⁶⁷ იხ. М. Лордкипанидзе. К вопросу о надписях храма Джвари в Мцхета. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების მაცნე. №4. თბ. 1968.

⁶⁸ საქართველოს დიდი ქალბატონი მარიამ ლორთქიფანიძე, გვ. 54.

მოდინარე ეს არ არის გასაკვირი. გასაკვირი ის არის, რასაც დღეს ქართული პერიოდიკის ფურცლებზე ვკითხულობთ: მცხეთის ჯვრის კუთვნილების საკითხი ეს მხოლოდ ჩვეულებრივი მეცნიერული დავა ყოფილა, აზრთა სხვადასხვაობით გამოწვეული და არა, ვთქვათ, ისტორიის გაყალბება.

ქ-ნი მარიკა მოგონებებში დიდი სიყვარულით, მაღლიერებითა და პატივისცემით იხსენებს თავის მასწავლებლებს, განსაკუთრებით აკად. სიმონ ჯანაშიას, კოლეგებს, რჩევას აძლევს ახალგაზრდებს და წერს: „ახალგაზრდებს, მომავალ სტუდენტებს ვუსურვებ, კარგად გამოიყენონ დრო, ისწავლონ, იკითხონ წიგნები, გახდნენ მაღალი ღონის პროფესიონალები, იყვნენ ჭეშმარიტი მამულიშვილები“.⁶⁹ ამასვე გვასწავლიდა ჩვენც, მის მოწაფეებს. ქალბატონი მარიკა რამდენადაც სადა, თბილი და ყურადღებიანია ყოფით ურთიერთობაში, იმდენად მკაცრი და სკრუპულოზურია პროფესიული საქმიანობის დროს. მას კოლეგიალური დამოკიდებულება აქვს მოწაფესთან და არასოდეს საკუთარ აზრს არ კარნახობს სამეცნიერო კვლევის პროცესში. შენიშვნების მიცემის დროს არის ძალიან ფრთხილი, ხოლო შეფასებების დროს საკმაოდ თავშეკავებული, თუმცა თავისი შეფასებით ცდილობს, რწმენა შემატოს დამწყებ მკვლევარს.

ქ-ნი მარიკა არ თაკილობს მაღლიერების ხმამაღლა გამოხატვას. იგი წერს: „უნივერსიტეტი ჩემთვის სამსახური არასოდეს ყოფილა. იქ გავატარე მთელი ჩემი შეგნებული ცხოვრება, ვემსახურე, რითიც შემეძლო და როგორც შემეძლო. საერთოდ არასოდეს მქონია უკმარისობის გრძნობა, კმაყოფილი ვიყავი ოჯახის წევრების,⁷⁰ ნათესავების, კოლეგების, მეგობრების დამოკიდებულებით. ვთვლიდი, რომ სათანადოდ მაფასებდნენ... იმის მცირედ ნაწილს მაინც თუ ვიმსახურებ, რაც ჩემ შესახებ ითქვა და დაიწერა, ვთვლი, რომ ჩემი ვალი მოვიხადე“.⁷¹

მარიამ ლორთქიფანიძის მოღვაწეობის სათანადო დაფასება აისახა მის ჯილდოებშიც: არის საქართველოს სახელმწიფო პრემიის, აკად. ექვთიმე თაყაიშვილის, აკად. ივანე ჯავახიშვილის, აკად. ნიკო ბერძენიშვილის, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის პრემიების ლაურეატი, ღირსების ორდენის კავალერი, თბილისის საპატიო მოქალაქე; დაჯილდოებულია საქართველოს სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის მიერ წმინდა გიორ-

⁶⁹ მ. ლორთქიფანიძე. ჩემი გზა, გვ. 63.

⁷⁰ ქალბატონი მარიკა ამ მხრივაც ბედნიერი ადამიანია, ჰყავს სამი შვილი, შვიდი შვილიშვილი და მრავალი შვილთაშვილი.

⁷¹ კრ.: მ. ლორთქიფანიძე. „დიდი მაღლობა ყველას“. მარიამ ლორთქიფანიძე – 85, გვ. 21.

გის ოქროს ორდენით. მისი სახელი შეტანილია აშშ ბიოგრაფიულ ლექსიკონში „ვინ ვინ არის“ (Who is who), დაჯილდოებულია ამერიკის ბიოგრაფიის ინსტიტუტის (The American Biographical institute of Honor) მედლით, შეყვანილია კემბრიჯის მიერ გამოცემულ გამოჩენილ ადამიანთა ლექსიკონში, დასახელებულია 2001 წლის გამოჩენილ ქალად (Woman of Year). წლების განმავლობაში იყო ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის კათედრის გამგე, სადაც ღირსეულად აგრძელებდა ივ. ჯავახიშვილის, ს. ჯანაშიას, ნ. ბერძენიშვილის დაწვებულ საქმეს. იგი რედაქტორობდა თსუ-ს ისტორიის ფაკულტეტის „შრომებს“ და ქართველოლოგიურ გერმანულენოვან ჟურნალს „გეოგრაფიკას“ და მრავალი სხვ.

იშვიათია მეცნიერი, რომელიც ისეთი პოპულარობით სარგებლობდეს ხალხში, როგორც ქალბატონი მარიკა. როდესაც მას კორესპოდენტმა კითხვა დაუსვა, თუ რა ღვას მისი რეგალიების, წოდებებისა თუ პოპულარობის უკან, მან მარტივად უპასუხა: რა თქმა უნდა, ღიდი შრომა და ქართული ტრადიციებისადმი უსაზღვრო პატივისცემა. ვფიქრობთ, ამგვარი დამოკიდებულება საქართველოს წარსულისადმი, საუკეთესოდ აისახა მის თვრამეტგვერდიან წერილში „რამ გადაგვარჩინა“, სადაც საოცარი ექსპრესიით, ისტორიის ღრმა ცოდნითა და სიყვარულით არის გადმოცემული საქართველოს მთელი ისტორია. ეს წერილი საუკეთესოდ გამოხატავს სპინოზას გამონათქვამს: მხოლოდ სიყვარულით, გაგებით და არა სიცილით, ტირილით, სიძულვილით – რომელიც შემდეგ მთელი ისტორიული მეცნიერების დევიზი გახდა.

ერის დამოკიდებულება აკადემიკოს მარიამ ლორთქიფანიძისადმი არაჩვეულებრივად გამოხატა საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქმა, უწმინდესმა და უნეტარესმა ილია II: მას „საქართველოს ღედა“ უწოდა.

Ketevan Nadiradze

MARIAM LORDKIPANIDZE AND HISTORICAL SCIENCE

Summary

The article is dedicated to 95th anniversary of Academician Mariam Lordkipanidze and comprises the attempt to characterize her scientific heritage.

The main sphere of Mariam Lordkipanidze's scientific activities is almost all sectors in the medieval period in Georgia: political, social, economic and culture history, Georgia's relations with the peoples of Caucasus, Byzantium, Arabic state etc.

She has provided monographic study of Tbilisi Emirate, figured out the conditions of creation of the Emirate, its borders, nature of ruling, administration apparatus, relations of Tbilisi Emir with the Caliphate, with the other provinces of Georgia etc. She dedicated special articles to the struggle of Southern Caucasian peoples against Arabic rule and clarification of the nature of Arab's rule in Georgia.

In her researches special emphasis is made on unification of feudal Georgia and the issue of creation of the centralized state. For figuring out of these processes she has studied the church as an institution, the forms of land ownership, categories of social strata etc.

She has provided monographic study of the activities of such great political figures as Vakhtang Gorgasali, king of Georgia and first king of unified feudal Georgia, Bagrat III. She dedicated special articles to the relations between Georgia and Byzantium, as well as the epoch of David the Builder.

She has significantly contributed to development of Georgian urban studies, in particular, in studying of Tbilisi and Kutaisi history.

She has written numerous works in the historiography and source studies, She has written the textbooks for both, the schools and the universities.

She is an editor of numerous collections of works and books, significant public figure and scientific advisor.

Academician Mariam Lordkipanidze, with her half-century scientific, public and pedagogic activities, is indeed distinguished among the scientists who has provided sound foundation for Georgian science in general.